

SZEDER FÁBIÁN

A' PALÓCZOKRÓL

LILIUM AURUM

SZEDER FÁBIÁN
A' PALÓCZOKRÓL

Hasonmás kiadásban közreadta
a Lilium Aurum Könyvkiadó
2005-ben Dunaszerdahelyen

SZEDER FÁBIÁN

A' PALÓCZOKRÓL

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó kft. az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

A könyv megjelenését támogatta:

Beszkid Andor polgármester, Varsány
Dischman Tamás, Herencsény
Dovicsin Ottó polgármester, Iliny
Dulai Barnabásné, Nagylók
Fáy Dániel polgármester, Terény
Hamerlik Richárd országgyűlési képviselő, Pozsony
Jámbor László megyei képviselő, polgármester, Apátújfalu
Jusztin Józsefné polgármester, Herencsény
Király Boldizsár polgármester, Nógrádsípek
Kodák Csaba polgármester, Buják
Kuzsma Zoltán polgármester, Lukanénye
Lombos István polgármester, Balassagyarmat
Lörincz Mária igazgató, Középső Ipolymente Régiófejlesztési Ügynökség
Markó Antal polgármester, Szügy
Mészáros Sándorné polgármester, Cserháthaláp
Molnár Katalin megyei képviselő, Besztercebányai Önkormányzat
Nagy Andor országgyűlési képviselő, Budapest
Nagy József polgármester, Inám
Pekár István, Budapest
Pöhlös Vendel vállalkozó
Praszna Lajos
Rugáné Pongrácz Mária polgármester, Szanda
Sándor István polgármester, Magyarnándor
Sisa Gyula polgármester, Marcali
Szalatnyainé Zsigmond Éva polgármester, Becske
Szandi József, Herencsény
Szántó József polgármester, Cserhátsurány
Szepes Péter polgármester, Kutasó
Tóth Tibor polgármester, Szete
Zatyko Ferenc polgármester, Csáb

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

V I. K Ö T E T.

Lehrmeister für Pest.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

A' Palóczok.

Nemzetünk' bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájabeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyezni. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk. A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerint ezen célra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevedtem; és a' kik eránt, tőlök távúllétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom. Ismértetni, nem pedig kinevetetni akartam ezen becses jószívű földünket; és a' józan Olvasónak eszébe se juthat csúfot üzni valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos célból tudakozolódnak. Azomban csak a' köz nép lészen mindenhol szemem előtt; a' nagyobb házaknál, szinte mint egyébb tájbéli főbb rangúaknál is a' pallérozottsághoz van szabva a' nyelvnek és a' szokásnak új íz szerint való csinosodása. Hozzá kezdek tehát kisded munkámhoz, és elsőben a' Palóczok' nyelvét adom elé, azután szokásaikat.

A' Palócz Magyarorságról.

A' Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak neveztetnek. Szóejtésekből ismerni reájok kö-

zönségesen, a' melly miatt majd csak nem érthetetlenek; azért méltan írja Pápai Sámuel a' Magyar Literatura' esmeretében a' 80-dik lapon. „A' Palóczok pedig legjobban megkülömböztetik magokat Nógrád, Gömör, Borsód és Heves Vármegyék' öszveütköző vidékeinn, az ő igen tsudálatos és írás által alig előadható szóejtések által, minden magánhangzót mintegy Diftongussal ejtven”. És valóban nagy vigyázattal kellett élnem, hogy minden szóejtéseket voltaképpen kifejezzem, és kiírjam. Arról is mindjárt eleintén teszek említést, hogy nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés, egy helyett palóczosabb az, mint másutt; sőt azon egy helységben is látni ebben külömböztést; ugyan azért, hogy ezt a' különbséget kitegyem, vagy hogy a' fennemlített Vármegyékben különösen a' palócz helységeket kijeleljem, nem tárgyam; elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismérek, szóllanom, a' kiktől a' többiek legalább tapasztalásom szerint szóejtésekre nézve keveset különböznek.

§. 1) Ezeket a' hosszas magánhangzókat: á, é, ó, ő, így ejtik ki: uá, ié, uó, üő; úgy mint: v u á r o s, i é d e s, u ó l o m, ü ő r z ő m, város, édes, ólom, őrzöm, valamint a' szó elején, úgy a' közepén, és a' végén is, és pedig olly érthetőleg, hogy mind a' két magánhangzót különösen meghallani, mint ha így olvasnám v u á - r o s, i - é - d e s, u - ó - l o m, ü - ő r z ő m, egyéb hogy az u, i, u, ü, betűk röviden, az á, é, ó, ő, pedig hosszasan hangzik. — A' hosszas é betűt úgy ejtik ki az egyéb Magyarok közönségesen, hogy az egyes hosszas hangba az i betűnek gyenge hangját is belekeverik, és mintegy előre hocsátják, a' nélkül, hogy két Magánhangzó hallatnék; a' Palóczok ellenben ezt az é betűt

egészen a' maga é hangjában nyújtják meg, az elejbetett i-t különösen ejtven ki, úgymint: i-é-des, mi-ér-ges, fi-é-reg, ki-é-reg; édes, mérges, fereg, kéreg. — A' hosszas ú, ü betűk megtartják közönséges hangjokat. — A' hosszas ü előtt a' t betű y betűt vesz maga mellé; p. o. tyűkör, tyűz; tűkör, tűz.

§. 2) A' rövid a-t kevesé nyitottabb szájjal ejtik ki, mint egyéb tájbéliek, de még se tótosan. Némelly vidékeken ezt a' betűt olly öszvehúzott szájjal hangzatják, hogy a' rövid o-tól meg se lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot: mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza.

A' rövid e kétféle, valamint ebben a' szóban: sebes. Az első nyitottabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint: betűhez, könyvhöz; betűhöz, könyvhöz. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Íróink a' másiktól megkülömböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk. Szabad legyen nekem itten erre az e-re két pontot tennem (ë), hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a' Palóczok a' szóejtésben; ők mondják: vörös, menté, vegyést, vegyíteni; vörös, vörös, mente, vegyést, vegyíteni.

A' többi rövid Magánhangzót úgy ejtik ki, mint más Magyarok.

§. 3) Közönséges észrevétel, hogy a' köznép, a' hol szerét teheti, az l betűt elhagyja, és mondja: óma, báta, óvasnyi, főment, évette; alma, balta, olvasni, fölment, elvette. A' Palóczok pedig az l betű helyett rövid u-t, ü-t tesznek, valahányszor a' következő szótag mássalhangzóval kezdődik; úgymint: auma, bauta, ouvasnyi, főüment, eüvette; alma, balta,

olvasni, fölment, elvette. Midőn az l után a' reájövő szótagban ismét l következik, mind a' kettő megtartja közörséges hangját, p. o. hallok, vallok, szállok. De ha a' szó öszvetett, az első l elváltozik, úgymint: főüliépett, eülopta, föllépett, ellopta.

§. 4) Ezek a' lágy hangok: gy, ny, ty, igen kedvesek a' Palóczoknál. A' di helyett gy-t mondanak, p. o. gyisznúó, gyiuó, gyiuák, Falugyi, Köpösgyi, Puángyi; disznó, dió, diák, (deák), Faludi, Köpösi, Pándi *). A' ni helyett ny-i-t, főképp a' határozatlan módban: szeretnyi, mennyi, faragnyi, futnyi. A' ti helyett ty-i-t, a' Jelentőmódnak egyes számbéli harmadik, és a' többes számbéli második és harmadik személfében: szeretyi, szeretyi-ték, szeretyk; vetyi, vetyitek, vetyik; szereti, szeretitek, szeretik; veti, vetitek, vetik. A' szavak elein, és végén is élnek az illyes hanggal: tyinó, kati; tinó, kati.

§. 5) A' más Magyaroknál való hoszszas Magánhangzókat megrövidítik, úgymint a) ezekben a' kimenetekben: ból, bö, röl, röl, töl, töl, és mondják: bou, böü, rou, roü, tou, töü. p. o. boutbou, liéböü, liészuárou, iégröü, szentegyházrou, görög töü; boltból, leből, (lévből, levesből), lészárol (sövényről), égről, szentegyházról, görögtről. b) az eféle kimenetelű szavakban: tenyer, szekér; tenyer, szekér; sőt az illyekben; úgymint: leginy, lepiny, szeginy, a' mellett, hogy a' Magánhangzót megrövidítik, még azt el is cserélik; mivel a' többi Magyarok így ejtik ki ezeket: legény, lepény, szegény.

*) Kivetetődnek ezek: disz, dicsiér, dicsüőség; és ezekben az első szótagok nem hangzanak palóczosan.

A' val, vel (vau, veü) kimenetelben a' v betű nem változik el Mássalhangzó után euphonicus betűre, p. o. e' helyett: bottal, kinnal, kannállal, így szólnak: botvau, kinvau, kannávau.

§. 6) A' Palóczoknak a' többi között illyes diminutivumaik is vannak: bungyika, horgyika, kuágyika, kuártyika; bundácska, hordócska, kádaeska, kártoeska (kannácska) azonkívül: malomka, toronyka, szegke, apuáka, anyuáka; malmoeska, toronyocska, szegecske, apátska, anyácska 's a' t.

§. 7) Egynehány frequentativumjok is van, a' millyent máshol nem hallani p. o. hagyigáluányi, meniényi, üliényi; hagyigálalni, menelni, ülelni. Az első kettős frequentativum hagyítani közönséges művelőige; hagyigálalni egyes frequentativum; hagyigálalni kettős frequentativum, és tulajdonképpen annyit tesz, mint a' hagyigálást többször gyakorlani. Ugrasnyi, ugrálni.

§. 8) Nevezetesebb szórövidítéseik ezek: ett, itt; vettem, vettié, vettünk, vettetek, vettek; evett, ivott; vettem, vetettél; vettünk, vetettetek, vetettek; egy, pedig luádd-sza, lásdd szaporán; noszadsza, nosza add szaporán. — Ettem, ittam helyett gyakran hallani: evettem, ivottam.

§. 9) A' mi a' Számszavakat illeti, azokban is találni különöséget a' Palóczoknál; így számlálnak p. o. pénzt: egyik, kettűő, huárom, nem pedig: egy, kettő, három. Erre a' kérdésre: hányszor? így felelnek: egygyöü, vagy egyszöü, kiétszöü, huáromszou, niéegyszöü, ötszöü, hatszou, hiétszöü, tyízszöü, hússzou, szuázszou, vagy így: egyszer, kiétszer, huáromszer,

niégyszer, ötszer, hatszer, és ez a' szer végezet minden illyes számlálásnál megmarad.

§. 10) Erre a' kérdésre: hova miég? hová mész? így felelnek: nuálunk mők, mës-tërniié mők, papnuá mők; nálunk mëgyek, mesternél megyek, papnál megyek; e' helyett: hozzánk, mesterhez, paphoz megyek. Gyere nuálunk, vagy komuámnuá! nem mek bi z i én, mer Matyis bacsimnuá hítak. Gyere hozzánk vagy komámhoz! nem megyek bi z i én, mert Mátyás bácsimhoz hívtak. Etübe ment Neniém, oda bement Néném.

§. 11) Ezen Patronimicumokat gyakorta hallani: Papiék szuóguáluója, mës-tëriék gyerëke, Baugajiék szekere, Jakabiék Andris, Tuót Estvuányiék Pannája, Suánta Ilajiék Iyuánya, Juhásziéknua mentünk haugatnyi a' du-da i és a' hedegüő szuót; Papék szolgáló-ja, mesterék gyermeke, Balgájék szekere, Jakabék Andris, az az: Jakab nevű embernek András fija; Tót Istványék Pannája, az az: Tót István nevezetű embernek Panni leánya; Sánta Ilonáék leánya; Juhászeknél (Juhászekhoz) mentünk hall-gatni a' duda és a' hegedű szót.

A' többi apróbb Észrevételek a' Gyakorlás-hoz függesztett Jegyzésekben fognak eléjőnni.

Palócz szóejtés és beszédbeli Gyakorlás.

Palócz magyarság. Közönséges magyarság.

Estuók a) bacsim b) Istók bacsim Ilona
Ila neniémveü szomoruo nénémnel szomorú hirt

a) Az e'félék: Iskola, Istálló, István, Istók, a' Palóczoknál: Eskola, Estuálló, Estvuán, Estuók, Az Isten szóban az i megmarad. b) bacsim, neniém, e' hegyett: bacsim, neném.

c) hírt hozott Nyiékröü hozott Nyékről Jakabék Jakabiek d) Matyisrou, Mátyásról, hogy éppen hogy iéppen mikou e) mikor ott leszállottak a' ott leszuátaka' szekerröü szekerről, akkor húzták f), akkou húzták meg neki meg neki a' csenditüöt g), iés got, és izében meg is iézibe meg is hauta' pe- halt a' patécsban. Most tütöcsbe. Most keserüő- keserűségében mind a' sésigibe mind a' kettütöt kettőt leli a' hideg. Pe- fogja a' hideg. h) Pegyi dig minek sírnak érette, minek rínak iérte, hisz hiszem még élt, csak e- miég iét, csak ett, itt, vett, ivott, nyalánko- paskortuáskodott, iés a' dott, és a' Szentegyház- Szentégyhuázba a' szoros ban az öreg Misén, és Misén k) iés a' Könyör- a' Könyörgésen szundi- giésen l) biczköüt; azié kált; azért Szentsága ö- Szentsuága m) ütö a' tet a' kalodába is zárat- leduába is zuáratta, pegy ta, pedig Vendégségkor. Vendiégsgiégkou. n) Me- Megint mikor legények gest mikou leginyek vou- voltunk, tehát a' parla- tunk, huát a' pallagon gon röggel bringattunk, és ő Mester Uramnak azt rögveü bringattunk, o) és a' kényes gyermekét meg iés üö Mësturamnak azt a' nyuzga p) gyerekit q)

-
- c) A' palóczok azért ejtik így az ilyeseket: szomorüö, há-
borüö, savanyüö, mivel az ü val való végződést ö-
val cserélik el. d) Lásd a' 11-dik §-t. e) A' 9-dik §. szerént.
f) Az 5-dik §. szerént. g) Csenditüö a' kis harang, a' melly
lélek harang gyanánt is szolgál. h) A' Palócz a' helyett,
hogy a' hidegleli, mondja: a' hideg fogja az embert. i)
Lásd a' 8-dik §-t. k) Szoros Míse, az az: öreg Míse,
a' melly mivel közönségesen Vasárnapokon és Ünnepeken
tartatik, midőn a' nép mind együtt vagon, és össze szo-
rúl, jól mondatik szoros Misiének. l) Másként Vecser-
nye, Litánia. m) A' Papot tiszteletből Szentságának hív-
ják, az az Szent Atyaságának. n) Búcsúkor, Templom
napján. o) Talán még jobb Onomatopoeia, mint a zü-
gatni. p) Elkényeztetett, mindenre nyöszörgő a' nyuzga
gyermek. q) A' Palóczok az egyes számbeli Accusativus-
nak végződését nem tudják megnyújtani, ha a' t előtt hosz-
szas é vagon, sőt ezt az é-t rövid i-re változtatják, p. o.
meg-

megütötte, r) a' ki is egy lábbon ugrálva és sívalkodva ment a' Másájához panaszkodni. Várjatok ti kölykek, mond köhögve a' vén örzse, tegnap is, a' hogy a' paphoz mentem, majd agyba hagyítottatok a' bacsa gedóját. Máskor megint hogy Matyisek Berához (Alberthez) egy stigliczet vittem ajándékba, mert a' lelkemtől szakadtt ő is adott nekem egy kést, pedig ingyen, akkor is ostor hegygyel csipdes-ték a' nagy ajakú kol-düst, megint a' kemény söpröt. Erre mi elfutot-tunk odabe a' bognár' szilvásába, és ott egy nyúlacs-kát kergetett egy punci kutya. Mi süve-günket, csuhánkat, kan-kónkat elvetettük, hogy azt íziben elfoghassuk. Em-

kö kint, vérit, fejit, gyerekit, e' helyett: kö-kényt, vérét, fejét, gyermeket's a' t. r) A' 8 dik §. szerént. s) Lásd a' 7-dik §-t. t) e' helyett: kiáltozni közön-ségesen mondják: sívalkodnyi, sívalkodni. u) Muasa annyit tesz mint Másikanya, öreg-anya. v) itten az ő helyett üt tesznek, valamint az üvegben, süvegben az ü helyet ő-t, egymint: öveg, süveg. Az o helyett u-t hal-lani a' hogy-ban, p. o. hugy van a', hogy nem gyűsz-hama. Hugy várroujaak a' hust? kiét grajczuaron x) is-a-csa' birkas, geduo, kis kecske, y) az ingyen helyett mondják hijjába, z) tót szo. aa) kemény helyett kürtöt mondanak.

mink is lett az a' liésza mellett a' gyiuófa alatt. Úgy de tyüzes küő! gúnyuánkot agygyig eüloptuák, pegy csuhújam-ba' (bb) tyizen öt garas, iés egy bablon kendüő is vout. Muás nap ugy megesztrenguátak ott-hon a' kuárié minket, iés ugy ce) mekkobzottak dd) hugy mindenünk fuajt, iés fejünk olyan koszt-ros dd) lett, mind a' bo-szörkuányié. Egykou napuáldozat utuán a' bi-ken ee) a' puskuám ma-guátou eüszüt, iés ollyat puhant, ff) mind egy-uágyú. Mit lööttié, gg) kiérgyi apuósom; aszon-tam, hogy egy evetkiét akartam eütanuányi. Ne bolondozz, feleü üő, in-kuább siker suárvau lü-őddöznié; hh) most men-

A' mienk is lett az a' ső-vény mellett a' diófa alatt. Úgy de tüzes kő! gúnyánkat addig ellopták, pedig csuhám újában tizenöt garas, és egy pamuk kendő (keszkenyő) is volt. Más nap úgy megesztrengáltak a' kárért bennünket, hogy mindenünk fájt, és fejünk olly borzas lett, mint a' boszorkányé. Egykor napnyűgot után a' bikkesben a' puskám magától elsült, és ollyat durrant, mint egy ágyú. Mit löttél? kérdi öreg apám, azt mondtam, hogy egy mókust akar-tam eltalálni. Ne bolon-dozz, felel ő, inkább si-keres sárral lövöldöz-nél; — most menjünk

bb) némelly tájakon a' csuhát hosszú, a' kanköt pedig rövid szűrnek hívják. ce) soha se hallani, hogy az u't hosszasan ejtenék. dd) a' meg-ben a' g-t tulajdonképpen csak a' Magánhangzó előtt hallani, p. o. megadom; hanem ha Másalhangzó következik utánna, a' g betű színt ollyan betűre változik, mint a' következő Magánhangzó; egy-mint: mebbuánnyi, mellopnyi, memmetsze-nyi, megbánni, meglopni, megmetszeni 's a' t. dd) tótos szó. ee) bikfa erdőben. ff) ezt az Onomatopaeját dur-ranni nálok ritkábban hallani. gg) közönséges az a' mas tájbéli köznépnél is, hogy az l, n, r betűket, főképp a' szó végén örömet elhagyja; lá tta nyulat? hó vó-tá? a' ma l om ba. Mik ő? má ma. Láttál nyulat? hol voltál? a' malomban. Mikor? marma 's a' t, hh) midőn az

nyünk hiskuamba iéjjeüre, van ott esigiém, kinyerem, morvuányom, posadtt ii) aumuám, iés aluánk sarnyú.

A' hugy megyünk, az útyikuán, eliétanuá a' csüöz mintet, iés kiér-gyi, nem luáttunk e' a' harasztba bojnyikokat tyüzeünyi. Eükaczagom magam erre; de mongya nekem: haugass, mer meszszagounak bennün-köt. Felelek: hisz' mesz-zetiégetüők azok, mesz-zetet iégetnek szeginy legények. Az egyik kö-züölök suánta, mer a' pi-tarbou rejtyuán főüment a' szobuára, iés ott le-szakadt a' deszka alatta, iés beesett a' huázba kk) a' kemencze ll) mellie a' szap mm) alaá. A' muá-sik' nyeüve ugy juár mind a' kerep, de keze lusta; azié nem a' ma-

szöllő házamba éjjelre, van ott csingérem, ke-nyerem, fonyott kalá-csom, savanyú almám, és alánk sarjú.

A' mint megyünk az útatskán, elétalál a' czöz bennünket, és kérdi, nem láttunk e' a' haraszt-ban zshiványokat tüzelni. Elnevetem magam' erre; de mondja nékem: hal-gass, mert megszagol-nak bennünket. Felelek: hiszen mészégetők azok, meszet égetnek szegény legények. Az egyik kö-züölök sánta, mert a' kony-hából lajtorján felment a' padlásra, és ott le-szakadt a' deszka alatta, és beesett a' szobába a' kemencze mellé a' szap alá. A' másik' nelve úgy jár, mint a' kerepelő, de keze túnya; azért nem a' ma-

agyas sár megsikeresedik, abból a' gyermekek glöbiso-kat csinálnak, és azokat sudaras veszző vegen felha-gyítják. ii) jobb szeretik mondani posadtt auma, posadtt bor, mint savanyú auma, savanyú bor 's a' t. kk) a' Palóczok a' szobát huázna, a' konyhát pitarbna, a' padlást szobuának nevezik. ll) nem csak a' magok kemenczéjeiket, hanem a' valóságos kályhát is kemenc-zének hívják. mm) Szap allya a' kemenczének külső oldala, melyen a' fáklya szárító lik vagon, es a' molly-hez földből csináltt pad vagon ragaszva.

gajébou ha muásiébou-
ië, mind a' vereb; esu-
dálom hogy annak neki
az emberek hijjuába en-
nyi. Gyűvejde Estyi mon-
dom neki, noszadsza fu-
rollyuád', halluám. Id-
agygya, iés azt eücese-
riétem vele toplyojié,
meg tyiz veres-hagyma-
jié. nn)

Sitiét lett, mikoura a'
hiskuáhou iértünk; de
Apuósom a' zuávuár kuó-
csuát eütiévesztett. Tru-
óbuátuk fuácskuávau ki-
nyitnyi a' zuávuár, úgy
de kölykeik oo) főü nem
tuhattuk. Mit tegyünk
huát muást, mondtam
Apuósna, ballagjunk ha-
za huányi, mer itt se nem
ehetünk, se nem auha-
tunk a' sotuónuá, mer
meszsúr a' juszié.

Mikou haza iértünk,
huát alyig ütünk a' luó-
czuára, muá is beszé-
lyik, hogy Gyuris öcsiém

gáéból, hanem máséból
él, mint a' veréb; eso-
dálom, hogyan adnak
néki az emberek ingyen
enni. Jöve ide Istók,
mondom neki, nosza add
ide szaporán furuglyá-
dat, hadd lássam. Ide-
adja, és azt elcseréltem
véle taplóért, megint
tiz veres hagymáért.

Setét lett, mikorra a'
szöllőházhoz értünk; de
öreg Apám a' zár' kül-
csát elvesztette. Próbál-
tuk fátiskával kinyitni a'
závárt, úgy de kölykeit
föl nem tolhattuk. Mit
tegyünk tehát mást,
mondtam az Apósna, ballagjunk haza hálai,
mert itt se nem ehetünk
se nem alhatunk a' bor
présnél, mert megszúr
a' juszél (csipős szél).

Mikor haza értünk,
tehát alig ültünk a' desz-
ka padra, már is beszél-
lik hogy György öcsém

nn) az illyesek helyett: almáért, szalonnáért, kutyáért,
a' melyeknek tudniillik nominativusok rövid a-val vég-
ződik, így mondják: aumajié, szalonnajié, ku-
tyajié 's a' t. Sőt erre a' kérdésre is kié? így felelnek:
atyaságajié, bátyáié, Veronajié, Zuzajié, (Zuzannáié).
oo) kölykeknek neveztetnek a' fa zárnak belső fűcskái;
mellyeket a' kulcsnak fogai midőn felemelnek, az ajtó fel-
nyílik, midőn pedig a' kulcs kivetetik, azok leercszked-
nek, és az ajtót zárva tartják.

katoná lett Baluázsgyarmoton, csupa rettegésből, mer gazduájának, a' hou szouguát, szusziékjuát pp) meddiézmúata; pincziéjiéboü elüöszöü kuártyikuávau, osztuán rocskuávau qq) lopdosta a' bort. Mettuda ezt a' gazda, iés üö fiét a' kutya lagzitou, iés föüvuágott az Estruázsaměstérnek. Nem fog muá Katyi muátkuájúavau tuánczounyi a' lagziba, rr) se vendiégsiégkou; nem fog vele holondoznyi, mikou kenderd hiéheü; se nem patkoutat több tyizmuát Katinak a' harboraús czi-guánynua, se nem vesz neki vuásuárkou a' Görögné selyem ruhuát, garuályist, ss) hajkötüöt.

Ej biz' miég is jobb lett vouna nekünk a' jusziélen huányi, mind ilyen keserüösiégre haza gyünnyi. Azomba tt) ö-

katonává lett Balassagyarmaton, csupa rettegésből, mert gazdájának, a' hol szolgált, szusziékját megdézsmálta, pinczéből először kiskannával, aztán rocskával lopogatta a' bort. Megtuda ezt a' gazda, és ő félt a' kutya lakzitól és felvágott (kezet adott) az Istrázsaměstérnek. Nem fog már Kati mátkájával tánczolni a' lakodalomban, se vendégségkor; (búcsúkor); nem fog vele tréfálni, mikor kender gerebenyez, se nem patkoltat több csizmát Katinak a' bögös czigánynál, se nem vesz neki vásárkor a' Görögnél selyem kötenyt, nyak-gyöngyöt, pántlikát.

Ej bizony még is jobb lett volna nekünk a' jusziélen hálai, mint ilyen keserüségre haza jönni. Azomban az ö-

pp) Szusziék szokrény formájú láda, mellyben 50 mérő gabona, és több is elfér. qq) rocska veder formájú viztartó edény, mellynek fogantyúja fából vagyon. rr) többnyire lakzúnak híviak a' lakodalmat, ss) tótoktól kölcsönzött szó. A' bizonyos, hogy valamint a' tótok szomszédságában lévő Palócoknak sok tótos szavaik vannak, úgy a' Németek körül lakó más Magyaroknak megint számosak németes szavaik. tt) az a', a z, igen gyakran elekerül kő-

esémöt se hagygya eü csémet se hagyja el az
 az Isten, ha maguát job- Isten, ha magát jobban
 ban fogja viseünyi mind fogja viselni, mint ed-
 uu) egygyig.

Innend, a' mint gondolom, elegendőképpen
 kitetszik a' Palóczoknak nyelvhéli külömbözések
 a' többi valamennyi Magyarok' nyelvétől; sőt
 nagyobb részént azt is észre lehet venni, miben
 vagyon különösen ez a' külömség. Minden apró-
 lékokat nem volt szűség előhoznom, se bővebb
 magyarázatokra kiterjeszkednem, tudván, hogy
 olvasóimat ezekkel csak terhelném, mint hogy
 ők a' köznépek a' többi közönséges beszédmód-
 ját, a' mellyben majd csak nem minden tájbéliek
 megegyeznek, és a' melly a' Palóczoknál is di-
 vatban vagyon, jól ismerik. Azomban egynehány,
 talán némellyek előtt különös szavakat hozok még
 elé, mellyek közül némellyeket más tájakon rit-
 kán, vagy éppen nem is hallani.

Agyig agyag Bu á b a b u k r a, szívárvány
 (az égen). B a b l o *) (a) pamut. B a c s a *), bir-
 kás, öreg juhász. B a c s i, hácsi. B a r b o r a,
 bőgő, (nagy hegedű) B a r b o r u á s *), bőgős.
 B e r a, Albert. B i c z k ö ü n y i, biczkölai, szun-
 dikálni. B o j n y i k, *) zsivány, útonálló. B o r a,
 Borbála. B o r n y ú, borjú. B o r z a g, földi-bod-
 za. B u ó t k a, *) bótka, Topánka. B u n g y i k a,
 bundika, újatlan ködmön. C s e k, csak; p. o.
 csak azért bántlak, mert rossz vagy. C s e n d i t ü ő
 esenditő, kis narang, lélek harang. C s i g e,
 csinger. C z i b e, csibe, D o m i k u á t, *) domi-
 kát, hőjti leves, mellyet meleg vízből, érett tú-

zönségesen a' beszédben; a' Palóczok, a' hol csak lehet,
 elhagyják. Hi mondta, hogy hogy nem szép? Jancsi. uu)
 a' mint helyett mindenkor n i n d e t hallani náluk.

(3) ez — (*) jel a' tötes szavak mellet áll.

róból, és veres hagymából készítenek. **Druzs-**
ba, *) vőfény. **Egyik**, így számlálnak a' Páló-
 czok, p. o. pénzt: **egyik**, **kettűő**, **három**,
 's a' t. nem pedig: **egy**, **kettő**, **három**. **Emmink**,
 a' miénk. **Estyi**, **Pista**, **Istók**. **Evetke**, mó-
 kns. **Evettem**, **ettem**. **Ett**, **evett**. **Fojtuó-**
ka, **fojtóka**, nyakra való keskeny bársony pánt-
 lika a' fejérnépnél. **Gamba**, *) **ajak**. **Gambu-**
ács, *) **gambács**, **ajkas**, csúcsos nagy boros kor-
 só. **Garualizs**, *) **garálizs**, nyakra való gyöngy
 a' fejérnépnél. **Geduó**, *) **gedó**, **kis kecske**.
Gëzüő, **gëző**, **egér**. **Gyük**, **gyükér**. **Gyur-**
is, **György**. **Gyüvejde**, **jöszte ide**. **Huáz**,
ház, **szoba**. **Hedegüő**, **hedegő**, **hegedű**. **Hi-**
deg iétek, **hideg étek**, **kocsonya**. **Hideg fo-**
guás, **hideg fogás**, **hideglelés**. **Hujjuába ad-**
nyi valamit, **hijjában**, **az az ingyen adni va-**
lamit. **Ila**, **Uona**. **Itt**, **ivott**. **Ivottam**, **ittam**.
Kaumuáros szivva, **kalmáros szilva**, **tökös**
 a' vagy **sonnyadt**, **meggörcbült szilva**. **Kapács**,
 ama' **vas szerszám**, **mellyel a' teknyő csinálók a'**
teknyőt kivájják. **Kuárt**, **kárt**, **kanna**. **Kuár-**
tyika, **kártika**, **kannácska**. **Kendüő**, **kendő**,
kezkenyő. **Kendüő lakuás**, **kendő lakás**, **kéz-**
fogó a' házasulandók között. **Kerep**, **kerepülő**.
Kolluár, *) **kollár**, **kerékgyártó**. **Korpa ki-**
sze, **keszöcze**, **czibëre**. **Kosztros**, *) **baglyas**.
Külyök, a' **fa zárnak belső fogai**. **Kupikiék**,
kupikék, **látatlan színű**. **Kürtüő**, **kürtő**, **ké-**
mény. **Kürtüösöprüő**, **kürtösöprő**; **kémény-**
tisztító. **Lagzi**, **lakodalom**. **Lié**, **lé**, **leves**. **Le-**
pe, **pille**, **lepke**. **Liésza**, *) **lésza**; **sövény**.
Liévuó, *) **lévő**; **nagy tölesér**. **Liévuóka**, *)
lévőka; **kis tölesér**. **Luócza**, **lócza**, **deszka-**
pad. **Lugzuó**, **lugzó**, **szapulló**; **lugzanyi**,
lúgzani, **szapulni**. **Manes**, **gyükérből kifaragott**
lapta. **Mara**, **Maris**. **Muása**, **Másik anya**. **Mu-**

Ásík apa, anya, öreg apa, anya. Matyís,
 Matyko, Mátyás. Mazna, *) kényes. Megest,
 megint. Mesgye, gyöpös út a' szőlőben. Mor-
 vuány, morvány; fonyott kalács. Napuáddo-
 zat, napáldozat; napnyúgot. Natragulya,
 bolondító mérges fű. Nehezsiég, nehézség;
 nehéz nyavalya. Nehezsiéges, nehézséges;
 nyavalyatörös. Nyüőnyi, nyólni, p. o. elnyöl-
 ni a' eszmát, annyit tesz, mint elszaggatni.
 Nyuzga, kényes, sívó rivó. Okolmasz, *)
 kalamász. Uó, óll, istálló helyett is mondatik.
 Pad, téglából, vagy földből csináltt ülő hely.
 Panna, Panni, fejérszemély' neve. Puást,
 pást; pázsit, gyöp. Paskorta, *) torkos; p. o.
 ez a' macska igen torkos. Peggy, pedig. Petü-
 őcs, petöcs; patécs. Piszke, tengeri szőlő,
 ribizli. Pitar, vagy pitvar; konyha. Polos-
 ka, palaczka. Rekenyüő, rekenyő; a' sósokának
 maghament szára. Rejtya; lajtorja. Roeska;
 konyhabéli veder. Ruha; kötény. Sarnyú, sar-
 jú. Siska, fánk, Sotúó, sötő bor prés. Szap,
 a' kemencze oldala, a' hol a' fáklyát szárítják.
 Szapally, a' kemencze oldala mellett való pad.
 Szentsuága, Szentsága, Szent Atyasága. Szob-
 ba, padlás. Szoros Mise; öreg Mise. Szüő-
 rös piszke, szörös piszke; egrés. Szusziék,
 szuszék; gabona tartó nagy szekrény. Töklincz,
 stiglicz; tengelicze. Tyizma; eszma. Vaduó-
 ka, vadóka; vad alma. Varecska, főző kanál.
 Varnyú, varjú. Vendiégisiég, vendégség;
 húcsú, templom napja. Visnye, medgy. Vuód-
 ka, vódka, pálinka. Zuávuár, zává; fa zár.
 Zsinczicza, túrós savó. Zsufuánka, zsu-
 fánka; vizet mérő vas kanál.

A' Palóczoknak egyéb szokásaikról.

Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik elkészítve. A' házakat szélesre faragott gerendákból rakják össze, egyiknek a' végét a' másikéval keresztbetévén és össze eresztvén, úgy hogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült ház falak bévül, és többnyire kívül is a' mint lehet, a' sárral való tapasztás által meg egyenesíttetnek, és agyaggal, némellykor mészszel is kifejéritetnek. Így készülnek egyéb gazdasághéli erős épületeik is, úgymint jókora pajták, ló és tehén óljaik (istáloik) hiskáik (szüretelő házaik, és sötó (borprés) színyeik. Lakó házaikat három részre osztják fel, úgymint: pitarra, házra, kamrikára.

A' Pitarba lép be nálok először az ember; az isméretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban se tűzhelye, se kéményje nincsen, és a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények tartatnak benne. Ablakja ritkán vagyon, több helyeken a' házban (szobában) lévő kemenczének szelelő lyuka szolgál oda. A' háznak (szobának) negyed részénél nem szokott tágasabb lenni. A' Pitarból a' Házba, (szobába) nyílik az ajtó. A' szoba elég téres és magas, hanem közönségesen olly setétés hogy csak a' fél lábnyi magasságú, és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és a' sincs mindenkor üvegből, hanem hártýából, vagy papírosból; sőt némellyeknél csak ide oda tolni való deska tábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és a' két felül mellette lévő lóczánál (deszka padnál), fazék polcznál, és a' falon függő tálaknál, ottan más házi eszközt nem látni. A' kemencze hatod részét foglalja el a' szobának, a' melly négy szegletű és lapos te-

tejű. Szája az ablakok felé van csinálva előtte tűzhely, és körülötte hasonló padok állanak. Tehát bent a' szobában fűtenek, sütenek, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a' falak szinte olly kormosok, mint másutt a' konyhában. A' kemence szája felett agyaggal bemázolt deszka szittatón megy fel a' füst a' padlásra, és ottan eloszlik, vagy egyedül a' padláson egy jókora lyuk vagyon hagyva, hogy azon a' füst a' szobából kimehessen. Ugyan azért az illyes házakon kémények sehol sincsenek. Ez a' nagy kemence, leg főképp télen egyedül egy hálóló helyek a' férjfiaknak, a' mellynek tetején, és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit se tudván saját gúnyájokon heverésznek. A' fejeznépnek éjjeli helye a' Kamrika, (kis kamara) melybe az udvarról különös bejárás vagyon. Ottan van a' nyoszolya, ágyi ruha 's a. t. Ez soha se fűlik, és az ablakja akkora, hogy az ember' ökle alig férhet be rajta. A' beteg, vagy gyermekágyas aszszonyok a' szobában fekszenek, főképp télen.

A' mi a' visoletet és ruházatot illeti, az öregebb férjfiak magosabb, a' fiatalabbak alacsonyabb süveggel fődik fejeket. A' kalapok is szokásban vannak már, miolta a' süvegesek megritkultak. 1780-dik Esztendő körül látni volt még ollyan öregeket, a' kik üstökön kívül más minden hajokat leborotváltatták. Mostan az idősbbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek; a' legények pedig homlokok felett üstököt kötnek, és azt háromágba fonyván, hátra lódtítják. — Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a' hetyke ifjak; más-ként arra senkinek sincsen szüksége. Csuha, hankó, bockor a' közönséges mindennapi öltözet; újas, de többnyire újatlan ködmönt, és bothát (topán-

kát) többet látni, mint nadrágot, és csizmát. A' szennyes, vagy zsíros vászon ruhát nem kedvelik: fehér inget és gatyát viselnek öröme-
st.

A' fejérszemélyek közt az azszzonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyöles kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés, és kivarrott; a' leányok szint akkora sük aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a' fiatalabbak' kontyaikról, több felé színű egy rőfnyi galondok vagy pántlikák lógnak lefelé. Melly kezkenyő nincs szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behozásán a' lelki pásztorok igyekeznek. Ezen mezítelenségeket midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok pedig finom fátyollal kötvén befejeket, annak szegleteiből és végeiből melly takaró is kikerül. Ezen alkalmatossággal a' leányok fél rőf széles-ségű és három négy rőf hosszúságú hímes rojtos kendőt tesznek vállaira. A' garálszson vagy hamis gyöngyön kívül fojtókat is viselnek nyakokon. Ez keskeny fekete bársony pántlika, és ezzel a' hiúbbak, hogy pirosabbak legyenek, igen megszokták nyakokat szorítani. A' véneket kivé-
vén, karon alól erő fodros ingben vagynak télen is minnyáján a' templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteniszolgálathoz hónok alatt tartják. A' sárga vagy piros csizmát sáros időben mind addig viszik hónok alatt, méglen olyan helyre nem érnek, a' hol azt minden kár nélkül felhú-
hatják. Félíngen, (rövid ingen) pëndélyen, és ruhán (kötényen) kívül ház körül semmit se vesz-
nek magokra. Azonban az aszszzonyok konty nél-
kül soha se járnak. A' szoknya a' gazdagabbak és egyedül ünnepi öltözete.

A' Palóczok nem csak szorgalmatos földművelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyáján mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok építik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyha fa edényeket is megkeszítik. A' fejeznépnek különös foglalatossága a' vászony készítés; azért nem igen látni házat, mellyben szövő szék ne állana. A' Váczi vásárokon a' sok czernát, vásznát, és a' számos megvarrott fehér ruhát a' palócz aszszonyok árulják. Sőt a' gyapjút is megfonyják és megszövik ruhának férjfiaik' számára. Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másfele szálkás fát vékonyra felhasogatják, és azt, a' midőn jól kiszáradott erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép munkásságának és takarékságának, 's el is lehet ezek szerént gondolni, hogy illy módon a' pénz kiadásra a' lakosoknak kevesebb alkalmatosságok vagyón.

Minden játékaik között legnevezetesebb a' Mancsozás. A' Mancs egy erős gyükerből készült közönséges lapda nagyságú golóbis, melyet valamelly szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a' többiek izmos ütőfával a' levegőben eltalálni igyekeznek. A' veszedelmes Karkázás hazánknak sok tájain isméretes, az így mégyn véghez: egyik elgurítja a' két hüvelyknyi vasztagságú, és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kerekességű vasas fakarikát; az útszában, vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyós bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen gürüljön. De többnyire pajkosságból úgy hozzá szoktak ütni, hogy többet repdés az a' levegőben, mint sem a' földön gurul, és így teszi a' kárt az emberekben. Több helyeken ezt a' játékot az Előljárok egészen eltiltották. A' Pillinczk játékot majd csak nem mindenhol kedve-

lik; de a' Palóczok azt más módon játszák. Az ő pilinczkjek négy szegletű hosszúkas fácska, mellyet egy rézsúton földbeütött karónak végére helyheztenek, és az onnand súlyos fával elütik. A' ki a' kiütött pilinczket úgy betudja hagytani, hogy a' rézsútt álló karónak tövébe helyheztetett követ eltalálja, az nyertes, és a' kiütésre mind addig jussa van, méglen valaki az említett követ a' behagyított pilinczkkal meg nem üti. Az ifjú fe-jérszemélyek többnyire a' dalolásban és a' mellett való tánczolásban lelik fő mulatságokat.

A' Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alább valók. Különös characterék a' vidám barátság, ember becsülés, és az adakozás. A' hegyes sovány környékbéliek is elegendő jó kedvük minden szegénységek mellett, és kevéssel meg elégedvén, a' hol szerét tehetik, békességesen mulatnak a' bor, vagy pálinka mellett. Legyen ismérős, vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kén-
tetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczójök előtt senki se megy el a' kit egy italra bé ne intenének; de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés korsóját. Házoknál a' látogatót mindég megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérrel, és ha valaki ebéd vagy vacsora közt lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsedeknek azzal, midőn hosszabb útról megjönnek, hogy sehol se látnak olly jó kedvű és barátságos embereket, mint ön magoknál. Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így sokták köszönteni: Isten áldja meg kédet, de ez még nem elég, hanem megkérdezik, hová mégyen, mit dolgozik? s a' t. és tisztességesnek tartják mindenikkel elegendőképpen beszélni; főképp ha nagyobb rangúakkal vagynak szemben, azokkal különös tisztelettel, és olly elevenséggel és bőséggel szolla-

nak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltatják. A' házasság és az egyéb két nem beli társalkodásban akkora a' szemérmetség, hogy a' megeseett személynek, vagy a' házasok' törvényes pörének sok helyett híret se hallani. Házonként járó koldús, főképp helybeli nem igen találkozik; a' megszegényedettek a' vagyonosoknál dolgoznak ételért, a' betegeseket az irgalmas palócz asszonyok önnön rövidségeikkel is gyámolják. Ez a' régi szokás; ezt látja fíja az attyától, leánya az anyjától, és így a' jó megörökösödik.

Ezek azok, a' miket a' Palóczokról ezen alkalmatossággal közleni szándékoztam. Meszszebbre itten kiterjeszkednem nem volt szükséges, se pedig különös szóllás módjával dolgomat eléadnom, tudván, hogy az érthetős hímetlen Értekezés akár mi dologról is legkedvesebb szokott lenni.

Szedcr Fábián,

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y.

1 8 2 1.

X I. K Ö T E T.

Penckhardt

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,
Ns. TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövedelekre nézve.

1. §. Midőn a' Tudom. Gyűjteménynek 1810-dik Eszt.beli IV-dik Kötetében a' Palóczok' nyelvekről és némelly szokásaikról írtam volt, kedvem lett volna azoknak eredetekre és Pannóniába való jövedelekre is kiterjeszkedni; de sehol se találhattam a' történet írók' munkáikban nyomot, hogy csak valamiképp is eligazúlhattam volna: a' pusztá vélekedésekkel pedig vesződni rösteltem.

2. §. Mostanában némelly okoknál és historici dátumoknál fogva a' mennyire annyira útbá igazulván azt állítom és vitatom, 1-ször: hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába, 2-szor, hogy egy eredetűek a' Magyarokkal.

I. A' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába.

3. §. Ezen állításra azt mondom: Ha a' Palóczok későbbben jöttek volna Pannóniába, mint a'

többi Magyarok, arról, mint valami nevezetes dologról nem hallgattak volna a' hazai vagy a' Külföldi Irók. Valamint felvagyon jegyezve, hogy a' Byssénusok a' Vezéreknek uralkodásokkor telepedtek meg Pannóniában, az Ismaeliták pedig Toxus alatt. — Geiza és fia Sz. István magok hívták be az idegeneket az Országba. — 1076-ban Salamon I-ső Andrásnak fia maga csalta be a' Kúnokat attya ellen, kik fegyver által csak ugyan vissza verettettek. — 1091-ben László Király alatt jöttek a' Jázok hazánkba Tiszántúl Heves és Pest Vármegye közé. — 1096-ban Kálmán alatt Ruthénus, Morva, Cseh és Tótszállitrányok fogadtattak el. — Magyar Országban telepedtek meg 1113-ban II-dik István uralkodásakor a' Tisza mellékén azon tájon, melyet nagy Kunságnak nevezünk, a' Kunok. — 1143-ban a' Tatár pusztítás után a' Szászok és egyéb Németek Szepességben és némelly bányás helyeken. — 1196-ban és már II. András, Kálmán, III. Béla alatt a' Ruthénusok Sáros, Zemplén, Marmaros, és Ungvár Vármegyében. Az Oláhokból is sokan ide szorúltak a' Tatár járás miatt. — 1239-ben Kuthen Kun Király Precopi és Tauriai Chersonésusból hadával együtt kiűzetetvén a' Tatárok által, IV-dik Bélától a' Tisza mellett a' mái Kis-Kunságban helyet kaptak. — Hazánkba jöttek 1258-ban ugyan IV-dik Béla alatt sokan a' Német és Szász nemzetből. — 1285-ben IV-dik László alatt a' Serviánusok. — 1431-ben Corvínus Mátyás alatt a' Ráczok, — 1436-ban Zsigmond alatt a' Czigányok, — 1447-ben az Albánusok. — 1553-ban Castaldus' seregének nagy része. — 1604-ben sok Szász, Morva, Sváb, Bolgár. — 1728-ban VI. Károly alatt a' Törökök' kiűzetetések után elég idegen költözött Magyar Országba. — 1763-ban

M. Therésia által számos Svábok szállítottak Banátba, úgy hogy 1782-ben 3000 familiák kerekedett ki belőlök. a) Tehát az Iróknak ezen a' Pálócok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy az egyéb Magyarok előtt már Pannoniában voltak, vagy pedig vélek költözködtek oda. De az első tételt semmiképp se lehet bizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie.

4. §. Valának ugyan Jornandes szerint b) a' mostani Banátban (a' régi Dácia' részében) Árpád' jövetele előtt is Hunnok, azok tudniillik, kik Attilának halála után vissza nem menvén honnyokba, ott tepedtek meg. (?) Talán ezekről szól Bonfin is c) midőn a' Suathes (Svatoplug) és a' Magyarok közt tartott csatát rajzolja, mondván: „Suathes — — Concepta tandem audacia, cum Ungaris, infestis signis plane congregitur. Fracto statim asperrimae gentis agmine, inclinata acie terga vertit. Dum ad Danubium cum suis passim fugientibus sese recipit, instantibus hostibus, dum praepropera festinatione amnem retro natare contendit, cum maxima Sarmatum manu sane demergitur. Caeteri in ulteriore Danubii ripa caesi sunt, perquam ab his pauci capti. Ut pacatior regionem haberent, his tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliarunt.”

„Nam multi Unni, qui post Atilam in Hungaria remansere, Suathis castra secuti fuerant, nescientes eos sibi esse cognatos.”

a) Sciagraph. Hung. Pars I.

b) De Reb. Get. Cap. 50.

c) Deead. I. Lib. IX.

5. §. Ellene mond ezen két Irónak Anonymus, a) kinek is pártját fogja Katona, b) Korinides, c) Túróczi, d) a' mellett maradván, hogy Attila' halála után, Csabával, (Attila' fiával) nem tért ugyan valamennyi Hunnus vissza Ásiába, hanem három ezren hátra maradván közülök, Erdélyben a' Székely nemzetségnek vetettek alapot. Ugyan ezt bizonyítja Frölich is e) mondván: „Siculi Hunnorum reliquiae, a Scythis orti, postquam annis tercentenis Pannoniam auctore Joanne Pistorio, incoluissent, translatis in Transilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.” Nem lévén tehát a' Magyaroknak utolsó kijövételek előtt Pannóniában Magyar nemzetség, következőleg Palóczok, mivel ők is Magyar eredetűek, a' mit ezenül vitatni fogok, se lehettek.

6. §. Ezen állításnak, hogy tudniillik a' Palóczok Árpád' Magyaraival jöttek Pannóniába, vitatására leginkább szolgál Osztoics et Kojalovics' két Orosz Iró bizonyítása, kiket Dugonics András szerint f) elő ad Bayer, g) azt mondván írásaikból, hogy a' Magyarok, (kik Hugor vize mellett Pannónia felé tartottak) megverték (Tánais vize mellett) a' Poloucokat, (Palóczokat) kik ellenek feltámadni mertek.

7. §. Nem leszen fölösleges dolog Dugonicsnak ezen említett két Irónak szavaira épített elmélkedését, melly a' citált Munkájának 246-dik

a) C. 50.

b) In Prolog. Hist. Litter. §. 2.

c) In vindic. Anonym. B. R. N.

d) P. I. C. 44.

e) David. Frölichii Prodr. Chronic. Hung. §. XX.

f) Szittiyai Történetek első Könyv. 247. lapon.

g) In Collect. Petrop. T. X. p. 413.

lapján kezdődik, valamint ott vagyon, eléadni, és azután megvizsgálni, mennyire üti meg a' hitelenek mértékét. Így beszél ő: „Midőn nagy békességben élnek (a' Csabai atyafiakkal a' Szittyai magyarok) íme egy nemzetség, melly (Tánaís vizze mellett) a' Kutigúrokon fellül uralkodott, és őket P o l o u c o k n a k neveztek, (soha se tudni, minő okra nézve) megtámadták a' közel lévő Magyarokat. És (mivel a' csata hirtelen szerződött) sokat megpiszkoltak a' Magyarok közül.”

„Ezt észrevén a' többiek; a' P o l o u c o k r a estek, és őket kegyetlenül megverték, Országjokat elfoglalták, a' P o l o u c o k a t pedig (kik közöttök tenyeres talpasabbak voltak) katonáknak szedték, és az Elő-örök közé rendelték.”

„Úgy gondolom: hogy ezek a' P o l o u c o k, (vagy is inkább a' mostani írásnak módgya szerint (P a l ó c o k) a) kik minekutánna a' Magyaroktól meghódítattak és az Elő-örök közé tétettek, (előregedvén) megunták utóllýára a' katonaságot. Következett Fő-vezérjőktől (Mátra hegye' táján) letelepítettek. Ezeket mind éddig P a l ó c z o k n a k nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából.”

„Ezekről a' P a l ó c o k r ó l semmit se szóll az Irnok; b) mert ezt a' Csatát csekélynek lenni gondolta azokhoz képpst, mellyeket neki elő beszélleni kellett.”

8. §. Látni való, hogy itten Dugonics a' szóban lévő két Orosz Irónak, a'vagy inkább, a' ki utánok beszél, Bayernek kevés soraiból sokat értvén, bővebb eléadást készített, a' melly is, ha mindgyárt némelly környülállások a' rostában maradnak is, derék combinációjánál fogva elegendő

a) P a l ó c z o k .

b) Anonymus c. 8.

hitelt érdemel. És meglehet, hogy a' szorgalmas tudós ezen körülállást is valemennyit Bayerből (kinek munkáját még ugyan én nem láttam) vagy egyéb Írókból írta ki.

9. §. Elég az azonban a' dologhoz, hogy mivel a' Magyarok megverték a' Palóczokat, a' vesztés fél az akkori hadakozás szerint vagy kinszerűtve vagy önként követvén a' győztös táborn, Pannóniába költözött, és hogy eleve Mátra' vidékére szakadott, abból tetszik ki, mivel azon környeknek lakosai szüntelen Palóczoknak nevezetnek. Kitetszik tehát a' rövideden elé hozottakból, hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek. Pannóniába. Már most azt akarom vitatni, hogy A' Palóczok egy eredetűek a' Magyarokkal.

10. §. A' fellyebb említett Írók szerint a' Palóczoknak Tánais vize mellett volt lakások. Tudni való pedig, hogy a' Chínaiaktól és Árabsoktól Ásia' közepéről az Altai hegyek és Irtis vize' vidékéről a' Volga és Tanais vizei közé szorított nemzetségek, többféle nevezet alatt Eleinkkel egy nemzetből származtak; tehát a' Palócz nemzetség is egy eredetű a' Magyarokkal.

11. §. Legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak. Mivel ha nekik egyéb tulajdon nyelvek lett volna, annak egészen majd csak nem lehetetlen lett volna úgy kiveszni, hogy azon mái nap is némelyek ne beszéllenének, vagy legalább belőle egynehány szavak fen ne lennének. Már pedig ők, kivévén szó ejtéseket, a' közönséges magyar nyelven beszéllenek. És ugyan ezen különös szóejtés adott alkalmatosságot Dugonicsnak azon

mondására: „hogy (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából”.

12. §. Hogyha a' Palóczoknak különös nyelvek lett volna, annak lehetetlen lett volna legalább végképpen kivesznie, abból tetszik ki, mivel csak azon nemzetnek változik a' vagy enyészik el nyelve, melly egészen más nemzet közé keveredik: hanem a' Palóczok semmi nemzet közé sincsenek elkeverve; sőt kivéven N. Honthot, mellyben csak az Ipoly' és Garam' táján találtatnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád vármegyének legnagyobb részét a' Palóczok lakják, a' kik is mennyien lehetnek, ezentúl ki fog tetszeni.

13. §. Hevesben Magda Pál szerint a) a' lakosok száma 198,000, kik között 689 a' nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Német és Tót kevés: tegyük tehát hogy 5000, és így marad 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a' nemes; tegyük, hogy a' máshonnan oda származott magyarok' száma 6000; még is marad Palócz — — 173,789.

Borsóban a' lakosok' száma 145,045; közöttök a' nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés német és tót; tegyük ezt a' két nemzetet 4000-re, és marad 136,803 magyar. Ezek között 19,900 a' nemes; tegyük, hogy az oda származott egyéb magyarság 5000 megy; még is ha mind ezeket nem vesszük is számba, marad Palócz — 111,903.

Gömörben a' lakosok' száma 146,744. A' magyar több mint a' tót, kevés német, sok cigány. Tegyük, hogy

a) Magyar Országának és a' Határ őrző Katonaság vidékének legújabb Statistikai és Geographiai leírása. 1819.

e' tót 30,000, a' német 5000, a' cigány 4000, és így marad 109,744 magyar. Ha ide nem számlállyuk is a' 8870 nemest, és a' más tájakról ide telepedhetett magyarokat, kiket 4000-re veszünk; még is leszén Palócz —

96874.

Nógrádban 165,360 lélek számláltatik. A' magyar több mint a' tót, német kevés. Tegyük, hogy a' tót 60,000 a' német 8000, és marad 95,360 magyar. Ezek között 6324 a' nemes, 3000 legyen a' máshonnan oda szakadott magyar. Ha mind ezeket számba nem vesszük is, még is marad Palócz — —

86,036

N. Honthban a' lakosok' száma 108,000. Felenél több benne a' tót, német is elég van. Az idei Fő Megyebeli Schematismus szerint a' Honthi felső Al-esperestségben egy magyar Plébániasincs. A' Honthi közép Al-esperestségben 14. Plébánia között 10. magyar, 1. tót-magyar, 3. pedig egészen tót. A' lelkek' száma összesen 24174 a), kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Al-esperestségben 12. Plébániában, értetődik amúgy is, hogy a' filiálisokkal együtt, a' lelkek' száma 20438, és 6 magyar, és 3 tót-magyar Plébániában 8182 magyar vagyon. A' Dunai alsó Al-esperestségben 15 Plébániában, melyek között 10 magyar, 1 magyar-német, 1 tót-magyar, 1 német-magyar-tót, 2 tót Plébánia számláltatik, a' nép' száma összesen 19,540, és közülök 10,950-an ma-

a) Ezen számolásban minden valláson lévők foglaltatnak.

gyarok. És így a' mondott Al-esperes-
tségekben, avagy is az egész vármegyé-
ben a' magyarok' száma 37184. Innen
kiszámlálván a' 3550 nemest, azon ma-
gyarokkal együtt, kik máshonnan szá-
kadhattak ezen tájakra, (2000-ren fel-
lyül nehezen lehet őket venni) a' Paló-
czok lehetnek — — — 21,634.

Tehát a' Palóczok' száma könnyen
felmegy — — — 490.237.

Nem volt tehát a' Palóczoknak valami külö-
nös nyelvek, sőt nem is lehet kételkedni, hogy
ezen nagy számú, és mindenkor együtt lakó nép
valamikor másként beszéllett, mint a' többi Ma-
gyarok, a' mi is valóságos kezesség arról, hogy
a' Magyarokkal egy eredetűek.

Szedes Fábán,

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1835.

II^{dik} K Ö T E T.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Főlség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.
(URI UTTZA 612.)

I. É r t e k e z é s e k.

1.

A' Palóczokról.

B e v e z e t é s.

1. §.

Minthogy a' Palóczok időről időre nagyobb figyelembe jönnek, és mivel az ő maradékaik nem egyedül azok, kik mái nap is nálunk nyelveken szóllanak; mire nézve nem csak honnyunkban, hanem egyebütt is bővebb ismeretökre törekednek a' történeteknek szorgalmas buvári: a) azért nem tartom fölöslegesnek ezen hazánkfiairól, kik között születtem és beszélni tanultam, és a' kikről a' Tudományos Gyűjteményben kétszer értekeztem, b) még egyszer szót tenni, hogy némünémű könnyebb-séget szerezzek azoknak, kik dicső nemzetünk' eredetét felvilágosítják.

2. §.

Tartottam, az igaz, eleinte az illyes munkától, mellyben kalauz nélkül kezdenem kellett, sőt a' Palóczokról való első Értekezésemet kiadtomkor attól is tartottam, hogy netalán nem látván

a) Literärnotizen betreffend die Magyarischen und Sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenbürgen 8r. Excellenz dem Herrn wirklichen Staatsrath und Ritter Fr. von Adclung, mitgetheilt von Peter von Köppen. St. Petersburg, gedruckt bey Karl Kray 1826. 8-ad ré. 32. lap.

b) Az 1819-dik évi VI-dik Hötetben a' 26-dik lapon, ezen cím alatt: *A' Palóczok*, és 1821-dik évi XI-dik Köt. a' 63-dik lapon, ezen cím alatt: *A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövetelekre nézve.*

első tekintettel némellyek czéломát, mosolygva fogadják dolgomat, és enyelgésnek véljék az „*Estuók bacsim Ila neniemven*“ kezdődő Palócz Magyar-ságot, valamint vélték is; — c) hanem Horvát István így ír hozzám a' többek közt: d) „Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a' Palótz Magyar-ság esméreténél. Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előtted nem esméretlen kérdést, tsekély, de még sem megvető jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esméretének. Képzelnem sem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó nép ditsóságára mondani. Te ebben nekem fátylát gyújtottál, 's igen szívesen veszem, hogy gyújtottál. Csak arra kérlek, hogy még bővebben esmértessd Földieidet. A' valóban Tudós Férjfiak betsülik munkádat, és pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a' nagy *Révai* volt egykor Mestered.“ és ezen első rangú tudósunknak iménti szavai elegendő bátorságot adnak azt hinnem; hogy czélirányosan dolgoztam, a' mi is elegendő ösztön a' további munkára.

3. §.

De egyébként sem egy hirtelen magam meg-gondolása és a' Palóczokra valami futólag való visszaemlékezés szülte e' kisdéd munkámat. 1797-ben ama nagy *Révai* volt Esztergamban 5-dik Iskola-beli Tanítóm. Ő a' deák nyelv mellett a' magyart is mód nélkül sürgette, és velünk Iskolán kívül magyarul beszéllett. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a' Palócz szóéjtést, a' miért is a' tudós figyelem-mel tartott, 's le is írt sok szavat, és szóéjtést után-nam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam

c) A' Tudom. Gyűjtemény 1821-dik évi III-dik Kötetében a' 107-dik lapon egész tisztelettel feleltem meg ama' könnyű kérdésekre, mellyek az általam 1819-ben írt Palócz Magyarság ellen tevődtek.

d) 31-dik Juliusban 1819-ben hozzám utasított hecses Le-velében.

a' Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek. e)

4. §.

Fogtak is rajtam a' szavak annyiban, hogy az időtől fogva gyaker elmélkedésem tárgyává lett a' Palócz Magyarság, és ha nem is fedezhettem sokat fel benne, a' mire azonban több idő és munkás kívántatik; legalább azt hiszem, hogy a' Palócz nyelvnek előadásában való hív és ügyes voltomon nem fog senki kételkedni.

5. §.

A' legpalóczosabb Magyarságot hoztam fel példái; (mert nincs az egy mértékben mindenütt, és észrevehetőkép fogy szüntelen, úgyhogy „az uralkodásra kapott *tróli nyelv* lassanként elfogja egészen nyomni az *ezeredes* régi *Kún* vagy is *Palótz* Dialectust, melly a' Magyar nyelv tudományos *megértetésére* elkerülhetetlenül szükséges:)^{f)} hogy azt úgy szólván egy csomóban lássuk, és nem M. T. Cicéronak M. Marcellus mellett mondott orátióját adom fordításban, de még a' szép tollú *Szemerének* Sonetjeit sem öltöztetem át Palócz Magyarságba: ezzel én távoznám célomtól; hanem a' köznép' együgyű beszédét adtam elé, a' melybe tárgyamot illető szavakat kényemre iktatnom lehetett.

6. §.

A' Palócz Magyarság' ezen Példányához némelly szükséges Jegyzéseket adtomban több Grammatikai és Orthographiai észrevételeket tettem, mellyek ha

c) Igen helyesen mondja Horvát István: „Ha egy hamvaiban ezernyi áldást érdemlő Boldvai Benedictinus Szerzetes Férfiú nem írta volna *Palótz Nyelven* a' Boldvai két Halottas Beszédet; ha a' nagy Révai (*Antiquitates Literatae Hungaricae. Vol. I. Pestini 1803*) e' Boldvai Beszédeket meg nem magyarázta volna, mi most sem érthetnők Nemzetünknek MAGYAR nevezetét. *Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégiebb történetéből.* Pesten 1825.

f) Horvát István, *Rajzolatok.* 45 lap.

nem nagy fényt vetnek is anyai nyelvünkre, azonban annak ártani sem fognak, minthogy állításaim nagyobb részét helyben hagyták a' dologhoz értők, és ha némellyek nem fogják a' mértéket megütni, az kevés kárt okozhat ama' honnyi literatúránknak úgy is igen kedvező időszakaszban, melyben a' már már felállóban lévő Magyar Academia, melly nek Ügyében a' Pestre e' folyó 1828-dik esztendőben meghívott Kiküldöttség Tagjai g) épen midőn ezt írom, h) dolgoznak, ügyelni fog, hogy semmi hamis pénz sem fogadtassék el.

7. §.

De a' Palóczoknak nem csak nyelvekről, noha ezt volt tulajdonképen egyedül leírni szándékom, szóllok e' munkában, hanem eredetekre, Pannóniába való jövetelekre és némelly szokásaikra is kiereszkedem, és ez úttal azt is előadom, melly Vármegyékben vannak ők, és mennyien lehetnek.

g) Ezen lelkes és tudós Hazafiak azok, kik a' Magyar Academia Ügyében 1828-ban voltak Pestre meghíva, úgymint: a' Kiküldöttség Elölülője: Gróf Teleki József. — A' Magyar Academia' Fundátorai: Gr. Andrásy György, Gr. Széchényi István, Vay Ábrahám. — A' Kiküldöttségnek egyéb Tagjai: Bartal György, Itélő Mester; Bene Ferencz, Universitásbeli Professor; Bitnitz Lajos, Szombathelyi Lyceumbeli Professor; Buday Esaiás, ref. Superintendens; Gr. Dessöffy József; Döbrentei Gábor, Tábla Bíró; Ercey Dániel, Debreczeni Professor; Fejér György, Prépost; Guzmics Izidor, Pannónia hegyi Benedictinus Professor; Horváth András, Téthi Plébános; Horváth János, Püspök; Horvát István, Táblabíró; Jankovics Miklós, Táblabíró; Kazinczy Ferencz, Táblabíró; Kis János, Év. Superintendens; Kisfaludy Sándor, Táblabíró; Kövi Sándor, Sáros-Pataki Professor; Kulcsár István, a' hazai és külföldi Tudósítások Kiadója és Táblabíró; Bárány Mednyánszky Aloyz; Schedius Lajos, Universitásbeli Professor; Szemere Pál, Táblabíró; Vitkovics Mihály, Ügyvéd.

h) Martius' 24-dikén.

8. §.

Ugyan azért az egész munka négy Szakaszra oszlik el. Az elsőben Eredetek és Pannóniába való jövételek adatik elé, a' másodikban nyelvek, a' mennyire az az egyéb magyarokétól különböz, a' harmadikban pedig némelly szokásaik és a' negyedikben a' nép mostani száma.

9. §.

Rövid, hímetlen, és még is világos Előadást kíván itt tőlem az érdemes Olvasó. Tisztelnem is tartottam erre legfőkép ügyelni. Hanem nekem is legyen szabad azért esedeznem, hogy a' ki nem talál velem egy értelmén lenni, csendes elmével gondolja el, hogy úgysem kívánhatok több hitelt so-
raimnak, mintsem érdemlenek.

E l s ő S z a k a s z.

A' Palóczok Eredetéről és Pannóniába való Jöveteléről.

1. §.

Midőn a' Palóczok' eredetét nyomozzuk, a' Magyarokét, kikkel egy származásuk, világosítjuk fel. Tudva van, mekkora nemzetből váltak ki Eleink, tudva van, hogy nem csak a' valamint hajdan, úgy ma is egy nyelvű nemzetek, a' millyenek a' Kúnok, Jászok, Lófejük, Palóczok és Pártusok a) eredtek belőle, hanem azok is maradékaik azon nagy nemzetnek, kik Ásiai honnyokban maradtak, vagy a' kik máshova és nem hozzánk költöztek, és mái nap más nyelven beszélnek; tudva van, hogy magok a' Magyarok, Kúnok, Jászok, Lófejük, Palóczok és Pártusok sem jöttek minnyájan hazánkba, és különböző nevű és nyelvű nemzetekké lettek. Imhol egy tengerből hány folyó ömledt ki, egy nemzetből hányféle és pedig még is hozzánk testvér

a) Horvát István. Rajzolatok. 16 §.

nemzet származott el! Ezeket minnyájokat, úgy hiszem, az idő és szorgalom megismerteti velünk.

2. §.

Míg azonban mások Eleinknek nagy históriájával foglalatoskodnak, az alatt én a' Palóczokról, mint hozzájuk tartozókról kiadott észrevételeimet kevéssé bővebben közölván, először is azt állítom és vitatom, hogy:

A' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába.

3. §.

Ezen állításra azt mondom: Ha a Palóczok későbbben jöttek volna Pannóniába, mint a' többi Magyarok, arról, mint valami nevezetes dologról, nem hallgattak volna a' hazai vagy külföldi Írók. Valamint fel vagyon jegyezve, hogy a' *Byssénusok* a' Vezéreknek uralkodásokkor telepedtek meg Pannóniában, az Ismaeliták pedig Toxus alatt. — Geiza és fia Sz. István magok hívták be az idegeneket az országba. — 1076-ban Salamon első Andrásnak fia maga csalta be a' *Kúnokat* attya ellen, kik fegyver által csakugyan vissza verettek. — 1091-ben László Király alatt jöttek a' *Jászok* hazánkba Tiszántúl Heves és Pest Vármegye közé. — 1096-ban Kálmán alatt *Ruthénus*, *Morva*, *Csek* és *Tót* szállítványok fogadtattak el. — Magyar Országban telepedtek meg 1113-ban II-dik István uralkodásakor a' Tisza mellékén azon tájon, mellyet nagy Kún-ságnak nevezünk, a' Kúnok. — 1143-ban a' Tatár pusztítás után a' *Szászok* és egyéb *Németek* a' Szepességben és némely bányás helyeken. — 1196-ban és már II. András, Kálmán, III. Béla alatt a' *Ruthénusok* Sáros, Zemplén, Mármaros és Ungvár Vármegyében. Az *Oláhokból* is sokan ide szorultak a' Tatár járás miatt. — 1239-ben *Ruthen* Kún Király Precopi és Tauriai Chersonésusból hadával együtt kiűzettetvén a' Tatárok által, IV-dik Bélától a' Tisza mellett a' mai Kis Kún-ságban helyet kaptak. —

Hazánkba jöttek 1258-ban ugyan IV-dik Béla alatt sokan a' *Német* és *Szász* nemzetből. — 1285-ben IV-dik László alatt a' *Servánusok*. — 1431-ben Corvinus Mátyás alatt a' Ráczok. — 1436-ban Zsigmond alatt a' *Czigányok*, — 1447-ben az Albánusok. — 1553-ban Castaldus' seregének nagy része. — 1664-ben sok *Szász*, *Morva*, *Sváb*, *Bolgár*. — 1728-ban VI-dik Károly alatt a' Törökök kiűzetetése után elég idegen költözött Magyarországra. — 1763-ban M. Theresia által számos Svábok szállíttattak Banátba, úgy hogy 1782-ben 3000 familia kerekedett ki belőlök. a) Tehát az Íróknak ezen a' Palóczok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy az egyéb Magyarok előtt már Pannóniában voltak, vagy pedig velek költöztek oda. De az első tételt semmikép sem lehet bebizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie.

4. §.

Voltak ugyan Jornandes szerint b) a' mostani Banátban (a' régi Dácia részében) Árpád' jövetele előtt is Hunnok, azok tudniillik, kik Attilának halála után vissza nem mehetvén honnyokba, ott telepedtek meg. (?) Talán ezekről szól Bonfin is c) midőn a' Suathes (Svatoplug) és a' Magyarok között tartott csatát rajzolja, mondván: „Suathes — — Concepta tandem audacia, cum Ungaris infestis signis plane congregitur. Fracto statim asperimae gentis agmine inclinata acie terga vertit. Dum ad Danubium cum suis passim fugientibus sese recipit, instantibus hostibus, dum praepropera festinatione annem retro natate contendit, cum maxima Sarmatum manu sane demergitur. Caeteri in ulteriore Danubii ripa caesi sunt, perquam ab his pauci capti. Ut pacatiorem regionem haberent, *his tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliarunt.*“

a) Sciagraph. Hung. Pars. I.

b) De Reb. Get. Cap. 50.

c) Decad. I. Lib. IX.

„*Nam multi Unni, qui post Atilam in Hungaria remansere, Suathis castra secuti fuerant, nescientes eos sibi esse cognatos.*“

5. §.

Ellene mond ezen két Irónak Anonymus, a) kinek is pártját fogja Katona, b) Kornides, c) Túróczi, d) a' mellett maradván, hogy Attila halála után Csabával (Attila fiával) nem tért ugyan valamennyi Hunnus vissza Ásiába, hanem három ezren hátra maradván közülök, Erdélyben a' Székely Nemzet-ségnek vetettek alapot. Ugyan ezt bizonyítja Frölich is e) mondván: „*Siculi Hunnorum reliquiae, a Scythis orti, postquam annis tercentenis Pannoniam auctore Joanne Pistorio, incoluissent, translatis in Transilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.*“ Nem lévén tehát a' Magyaroknak utolsó kijöveltelek előtt Pannóniában Magyar nemzetség; következőleg Palóczok, mivel ők is Magyar eredetűek, a' mit ezen-től vitatni fogok, sem lehettek.

6. §.

Ezen állításnak, hogy tudniillik a' Palóczok Árpád Magyaraival jöttek Pannóniába, vitatására leginkább szolgál Osztóics' és Kojálovics' két Orosz Iró' bizonyítása, kiket *Dugonics András* szerint f) előad Bayer g) azt mondván írásaikból, hogy a' Magyarok, (kik Ilugor vize mellett Pannónia felé tartottak,) megverték (Tánais vize mellett) a' Poloucockat (Palóczokat,) kik ellenek feltámadni mertek.

7. §.

Nem leszen fölösleges dolog Dugonicsnak ezen említett két Irónak szavaira épített elmékedését,

a) C. 50.

b) In Prolog. Hist. Litter. §. 2.

c) In Vindie. Anonym. B. R. N.

d) Pars I. C. 44.

e) David Frölichii, Prodr. Chronic. Hung. §. XX.

f) Szittyai Történetek. Első Könyv. 247. lapon.

g) In Collectione Petrop. T. K. p. 413.

melly a' citált Munkájának 246-dik lapján kezdődik, valamint ott vagy on, előadni, és az után megvizsgálni, mennyire üti meg a' hitelnek mértékét. Így beszél ő: „Midőn nagy békességben élnek (a' csabai atyafiakkal a' Szittyai Magyarok,) ime egy nemzetség melly (Tánaiz vize mellett) a' Kutigúrokon fellül uralkodott, és őket *Poloucohnak* nevezték, (soha se tudni, minő okra nézve) megtámadták a' közel lévő Magyarokat. És (mivel a' csata hírtelen szerződött) sokat megpiszkoltak a' Magyarok közül.“

„Ezt észrevén a' többiek; a' *Poloucohra* estek, és őket kegyetlenül megverték, Országjokat elfoglalták, a' *Poloucohat* pedig (kik közöttök te nyeres talpasabbak voltak) katonáknak szedték, és az Elő-örök közé rendelték.“

„Úgy gondolom: hogy ezek a' *Poloucoh*, (vagy is inkább a' mostani írásnak módja szerint Palóczok,) a) kik minekutánna a' Magyaroktól meghódítottak és az Elő-örök közé tétettek, (előregedvén) megunták utóllýára a' katonaságot. Következett Fővezérjektől (Máttra hegye táján) letelepítették. Ezeket mind eddig Palóczoknak nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából.“

„Ezekről a' *Palóczokról* semmit se szól az Irnok; b) mert ezt a' Csatát csekélynek lenni gondolta azokhoz képpes, mellyeket neki előbeszéli lenni kellett.“

8. §.

Látni való, hogy itten Dugonics a' szóban lévő két Orosz Irónak, avagy inkább, a' ki utánok beszél, Bayernek kevés soraiból sokat értvén, bővebb előadást készített, a' melly is, ha mindjárt némelly körülállások a' rostában maradnak is, derék kombinációjánál fogva elegendő hitelt érdemel. És lehet, hogy a' szorgalmatos tudós ezen körülál-

a) Palóczok.

b) Anonymus C. 8.

lást is valamennyit Bayerből, kinek munkáját még ugyan én nem láttam, vagy egyéb Írókból írta ki.

9. §.

Elég az azonban a' dologhoz, hogy mivel a' Magyarok megverték a' Palóczokat, a' vesztés fél az akkori hadakozás szerint vagy kinszerítve, vagy önként követvén a' győztös táborn, Pannóniába költözött, és hogy eleve Mátra vidékére szakadott, abból tetszik ki, mivel azon környéknek lakosai szüntelen Palóczoknak neveztetnek. Kitészik tehát a' rövideden előhozottakból, hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába. Már most azt akarom vitatni, hogy

A' Palóczok egy eredetűek a' Magyarokkal.

10. §.

A' fellyebb említett Írók szerint a' Palóczoknak Tánais vize mellett volt lakások. Tudni való pedig, hogy a' Chínaiaiktól és Árabsoktól Ásia közepéről az Altai hegyek és Irtis vize vidékéről a' Volga és Tánais vizei közé szorított nemzetségek többféle nevezet alatt Eleinkkel egy nemzetből származtak; tehát a' Palócz nemzetség is egy eredetű a' Magyarokkal.

11. §.

Legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak. Mivel ha nekik egyéb tulajdon nyelvek lett volna, annak egészen majd csak nem lehetetlen lett volna úgy kivesznie, hogy azon mái nap is némellyek ne beszéllenének, vagy legalább belőle egynéhány szavak fen ne lennének. a) Már pedig ők, kivéven

a) Hazánkban nem voltak kénytelenek a' köztünk lakó nemzetek nyelvünk' tanulására. Innen van, hogy mindennek mostanáig is a' mogaén beszéll. Sőt mái napig is hamarabb megtanulja a' Magyar szomszédja nyelvét, mint ez az övét.

szóejtések, a' közönséges magyar nyelven beszél-
lenek. b) És ugyan ezen különös szóejtés adott
alkalmatosságot Dugonicsnak azon mondásra: „hogy
(nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Sziittyai
nyelvnek módgyából.“

12. §.

Hogy ha a' Palóczoknak különös nyelvek lett
volna, annak lehetetlen lett volna legalább végké-
pen kivesznie. Mivel csak azon nemzetnek változik,
avagy enyészik el nyelve, melly egészen más nem-
zet közé keveredik: hanem a' Palóczok semmi nem-
zet közé sincsenek elkeverve; sőt kivén N. Hon-
thot, c) mellyben csak az Ipoly és Garan táján ta-
láltatnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád Vár-
megyének d) legnagyobb részét a' Palóczok lakják;
tehát nem lehetett nyelveknek elvesznie.

13. §.

Nem volt tehát a' Palóczoknak valami különös
nyelvek, sőt nem is lehet kételkedni, hogy ezen nagy
számú e) és mindenkor együtt lakó nép valamikor
másként beszéllett, mint a' többi Magyarok, a' mi
is valóságos kezesség arról, hogy a' Magyarokkal
egy eredetűek.

14. §.

Mivel azonban a' Palócz dialectus minden egyéb
tájbeli dialectusnál szembetünőbb, és mivel tudósa-
ink másként is több olyast sejtettek benne, mellyek
anyai nyelvünk' bővebb ismeretére vezetnek; azért
most a' Palócz Magyarságról fogok szólni.

b) Épen máskép, mint Sajnovicsnak Lappóniai Magyar-
jai, kiknek nyelveket ő a' mienkel egynek tartotta
ugyan, hanem beszédjeket, úgymond, nem értette.
Lásd Joannis Sajnovics — — Demonstratio Idioma Un-
garorum et Laponum idem esse. Tyrnaviae, MDCCLXX.
4-ed ré. t.

c) Ezt ők Huntnek, Hunt Vármegyének nevezik,

d) Kiki tudja, hogy ezen Vármegyeék egymás mellett fe-
szenek, és azokat a' Köznép *Palócz Ország*nak nevezi.

e) Közel ötszáz ezerre menő.

M á s o d i k § z a k a s z.

A' Palócz Magyarorságról. (Dialectusról.) b)

1. §.

Nemzetünk' bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájbeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamenyi c) különösségeit feljegyeznünk. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk. A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerint ezen czélra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevelkedtem, és a' kik iránt távollétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket, és azután szokásaikat hiven ábrázolom. Ismertetni, nem pedig kinevettetni akartam a) ezen becses jószívű földieinket, és a' józan Olvasónak eszébe sem juthat esúfot űzni valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos czélból tudakozolódnak. Azonban csak a' köznép lesz mindenhol szemem előtt; a' nagyobb házaknál szinte, mint egyéb tájbeli főbb rangúaknál is, a' palérozottsághoz van szabva a' nyelvnek, és a' szokásnak új iz szerint való csinosodása.

2. §.

Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak nevezetnek. Szóejtésekből ismerni rájok közönségesen,

b) Hogy nincs tulajdon értelemben vett Dialectus nyelvünkben, arról meg vagyunk győződve.

c) Főkép nyelvbeli.

a) Valamint uémelly hirtelenkedő gondolhatná — —

a' melly miatt (első tekintettel) majd csak nem érthetetlenek; azért méltán írja Pápai Sámuel a' Magyar Literatura' esméretében a' 80-dik lapon: „A' Palóczok pedig (ügymond) legjobban megkülömböztetik magokat Nógrád, Gömör, Borsód, és Heves Vármegyék' öszevütköző vidékeinn, az ő igen tsudálatos és írás által alig előadható szóejtések által; minden magánhangzót, mintegy Diftongussal ejtvén.“ És valóban nagy vigyázattal kellek élnem, hogy minden szóejtéseket voltaképen kifejezzem, és kiírom. Arról is mindjárt eleinte teszek említést, hogy nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés; egy helyett palóczosabb az, mint másutt: sőt azon egy helységben is látni ebben különbözést; ugyan azért, hogy ezt a' különbséget kitegyem, vagy hogy a' fentemlített Vármegyékben különösen a' palócz helységeket kijeleljem, nem tárgyam. Elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismerek, és a' kiktől a' többiek, legalább tapasztalásom szerint, szóejtések-re nézve keveset különböznek, szóllanom.

3. §.

Ezeket a' hosszas magánhangzókat: á, é, ó, ő így ejtik ki: uá, ié, uó. üő; ügymint: vuáros, iédes, uolom, üörzöm, város, édes, ólom. örzöm; a) valamint a' szó' elején, úgy a' közepén és a' végén is, és pedig olly érthetőleg, hogy mind a' két magánhangzót különösen meghallani, mintha így olvasnám: *vu-á-ros, i-é-des, u-ó-lom, ü-ör-zöm*; egyéb hogy az u, i, u, ü betűk röviden, az á, é, ó, ő pedig hosszan hangzik. — A' hosszas é betűt úgy ejtik ki az egyéb Magyarok közönségesen, hogy az egyes hosszas hangba az i-

a) Sopron és Vas Vármegyében is hallani, noha ritkábban az eféle kiejtést: iédes, luó és lú (édes, ló.) — Mintegy hajlandónak látszik lenni a' kényére hagyatott beszéd' organuma az illyes kiejtésre. Az Olasznál jónak, szépnnek tartjuk ezeket: *buono, uomine* 's a' t. engedjünk tehát a' Palócznak is valamit.

betűnek gyenge hangját is belekeverik, és mintegy előrebocsátják a' nélkül, hogy két Magánhangzó hallatnék; a' Palóczok ellenben ezt az é betűt egészen a' maga hangjában nyújtják meg, az elejbe tett i-t különösen ejtven ki, úgymint: i-é-des, mi-ér-ges, fi-ér-ges, ki-é-reg; édes, mérges, férges, ké-reg. — A' hosszasas u, ü betűk megtartják közönséges hangjokat. — A' hosszasas i, ü előtt a' t betű meglágyul; p. o. *tyíz, tyűkőr, tyűz*; *tiz, tükör, tűz*.

4. §.

A' rövid a-t kevesé nyitottabb szájjal ejtik ki, mint a' Rába és egyéb tájbeliek; de még sem tótosan. Némelly vidékeken ezt a' betűt olly öszvehúzott szájjal hangztatják, hogy a' rövid o-tól meg sem lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot, *mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza*.

5. §.

A' rövid e két féle, valamint ebben a' szóban: *sebes*. Az első nyiltabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint: *betűhez, könyvhez, (betűhöz könyvhöz;)* és Pest és Csongrád Vármegyében nem ritkaság *lelköt*, szömot hallani. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Iróink a' másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk. Szabad legyen nekem itten erre az e-re két pontot tennem, (ë) hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a' Palóczok a' szöejtésben; ők mondják: *vörös, mente, vegyést, végyítenyi; vörös, (vörös,) mente, vegyést, vegyíteni*.

A' többi rövid Magánhangzót úgy ejtik ki, mint más Magyarok.

6. §.

A' mi Nyelvünkben, mint Ásiai nyelvben, olly atyafiságban vannak a' Magánhangzók, hogy azok
igen

igen gyakran felcserélődnek egymás közt, a' nélkül, hogy ezt maga a' beszélő észrevenné, vagy illy alkalommal az érthetőség szenvedne. Példa itten az *arány*, *erány*, *irány*. Nem csoda tehát, hogy a' Napkeletiek a' Magánhangzókat ki sem írják, hanem azokat az Olvasónak nyelvtudására bízzák.

7. §.

Közönséges észrevétel, hogy a' köznép, a' hol szerét teheti, az l betűt elhagyja, és mondja: *óma*, *báta*, *bóta*, *óvasnyi*, *föment*, *évette*; *alma*, *balta*, olvasni, fölment, elvette. A' Palóczok pedig az l betű helyett rövid u-t, ü-t tesznek, valahányszor a' következő szótag mássalhangzóval kezdődik; úgymint: *auma*, *bauta*, *ouvasnyi*, *föüment*, *eüvette*; *alma*, *balta*, olvasni, fölment, elvette. Midőn az l után rájövő szótagban ismét l következik, mind a' kettő megtartja közönséges hangját, p. o. hallok, vallok, szálok (szállok): De ha a' szó öszvetett; az első l elváltozik, úgymint: *föüliepett*, *eülopta*, föllépett, ellopta.

8. §.

Ezek a' lágy hangok: gy, ly, ny, ty igen kedvesek a' Palóczoknál. A' *di* helyett is *gy*-t mondanak, p. o. *gyisznuó*, *gyiuó* (*gyivó*) *gyiuák*, *Fulugyi*, *Köpösgyi*, *Puángyi*; *disznó*, *dió*, *Faludi*, *Köpösi*, *Pándi*. — Kivetetődnek ezek, és az illyesek: *dísz*, *dícsiéret*, *dicsüösiég*, melyekben az első szótagok nem hangzanak palóczosan. — Lány, leány, lik, luk helyett mondják: *lyuány* *lyuk*. A' *ni* helyett *ny*-t mondanak főkép a' határozatlan módban: *szeretnyi*, *mennyi*, *faragnyi*, *futnyi*. A' *ti* helyett *ty*-t a' Jelentőmódnak egyes számbeli harmadik és a' többes számbeli második és harmadik szemléyében: *szeretyi*, *szeretyitek*, *szeretyik*; *vetyi*; *vetyitek*, *vetyik*; *szereti*, *szeretitek*, *szeretik*; *veti*, *vetitek*, *vetik*. — A' szavak elein és végén is élnek az illyes hanggal *tyinuó*, *katyi*; *tinó*, *kati*.

9. §.

A' más Magyaroknál való hosszas Magánhangzókat megrövidítik, ugymint ezekben a' ki-
menetekben: ból, ből, ról, röl, tól, töl, és mond-
ják: bou, böü, rou, röl, tou, töü, p. o. *boutbou*,
lieböü, *liészuárou*, *iégröl*, *szentegyhudztou*, *gö-
rögtöl*; boltból, leből, (lévből levesből) lészárol,
(sövényről) égröl, szentegyháztol, görögtöl.

10. §.

Kitetszik tehát a' Palócz Magyarorságból, hogy
eredetibb (a' miben a' Székelyek is velünk tartanak)
a' bol, böl, rol, röl, tol, töl ragaszték a' bul, bül,
rul, rül, tul, tül ragasztéknál. Kitetszik az is,
hogy ezen ragasztékok helyesen rövidítettnek meg.
Győr, Veszprim, Szala, Somogy és egyéb Várme-
gyékben a' bul, bül, rol, rül, tul, tül ragasztéko-
kat soha sem nyujtják meg. Mennyit nyer pedig
anyai nyelvünk hajlékonyságára nézve ez által, senki
sem tagadja. Kiki örömeoseb hallja: *ettül* az *em-
bertül*, mint: *ettül* az *embertül*, vagy *ettől* az *em-
bertől* — — Pedig a' bol, böl, rol, röl, tol, töl
ragasztékokat kedvelő Iróink még csak most kez-
denek a' rövidítéshez, a' mellyel a' bul-lal, bül-lel
's a' t élők nyelvünknek már régolta használnak.

11. §.

Ezen és e'féle szavakat is megrövidítik a' Pa-
lóczok, ugymint: *szeke*, *tenyer*; szekér, tenyér;
sőt az illyesekben, p. o. *leginy*, *lepiny*, *szeginy*,
a' mellett, hogy a' Magánhangzót megrövidítik, még
azt el is cserélik; mivel a' többi Magyarok így ejtik
ki ezeket: legény, lepény, szegény.

12. §.

A' *meg* ragaszték változatlanul kapcsolódik kö-
zönségesen az igékhez, akár Magánhangzóval kezdőd-
jenek azok, akár pedig Mássalhangzóval, ugymint:
megenni, meginni, megszeretni, megtenni, megvenni.
Hanem a' Palóczoknál, midőn Mássalhangzóval kezdő-
dik az ige, alkalmasabbnak látszik a' kiejtés, ha a' *meg*

ragasztéknak végső *g* betűjét olyanra változtatják, mint millyennel az ige kezdődik, úgymint *meszsze-retnyi*, *mettennyi*, *meuvetnyi*.

Ellenben *a'* val, vel, (*vau*, *veü*) ragasztékban *a'* *v* betű nem változik el Mássalhangzó után euphonicus betűre. p. o. *e'* helyett: *bottal*, *kinnal*, *kannállal*, *a'* Palóczok így szóllanak: *botvau*, *kínvau*, *kanuávau*.

13. §.

A' Palóczoknak *a'* többiek között illyes *Diminutivumaik* is vannak: *bungyika*, *horgyika*, *kuágyika*, *kuártyika*; *bundátska*, *hordótska*, *kádatska*, *kártotska*, (*kannátska*) azonkívül: *malomka*, *toronyka*, *kőke*, (*követs*, *követske*) *szegke*, *apúáka*, *anyúáka*, *nyúka*; *malmotska*, *tornyotska*, *követske*, *szegetske*, *apátska*, *anyátska*, *nyulatska*.

14. §.

Egynehány *Frequentativum*jok is van, *a'* millyent máshol nem hallani; p. o. *hagyigúdluányi*, *meniényi*, *üliényi*; *hagyigálalni*, *menélni*, *ülélni*. a) *Hagyítani*, (*hibásan hajtani*), közönséges művelő ige *hagyigálalni* egyes *Frequentativum*; *hagyigálalni* kettős *Frequentativum*, és annyit tesz, mint *a'* *hagyigálást* folytában gyakorlani. *Ugrosnyi*, *ugrálni*.

15. §.

Nevezetesebb szórövidítéseik ezek: *ett*, *itt*, *vettem*, *vettie'*; *vettünk*, *vettetek*, *vettek*; *üttem*, *üttie'*, *üttünk*, *üttetek*, *üttek*; *evett*, *ivott*; *vetettem*, *vetettél*; *vetettünk*, *vetettetek*, *vetettek*; *ütöttem*, *ütöttél*; *ütöttünk*, *ütöttetek*, *ütöttek*.

16. §.

Itten méltónak tartom *a'* Palóczos Múltidőre kevés figyelmet vetni, mint hogy valami ollyast sejtek benne, *a'* mi *a'* pontosabb Igeragasztáshoz tartozik.

a) És ezek igen méltók *a'* követésre. Illyes *a'* köz szokásban lévő *hálálni*, *pernocitare*.

Az Igeragasztásban a' Jelentőmód' Jelenidejének egyes harmadik személyéhez toldatik az időt jelentő ragaszték, úgymint: szeret-tem, szeret-tél, szeret-ett 's a' t. Tehát a' Multidő úgy jelentetik ki, ha a' szeret-hez *tem, tél, ett; tünk, tetek, tek*, ragasztékok toldatnak; hanem a' *vetek, ütök, sütök*, és egyéb e'féle Igéknél, midőn a' Multidőt jelentem ki, szótag szaporítást követek el, midőn a' *vetek*-nek harmadik személyéhez (*vet*) a' *tem, tél, tünk, tetek, ték* helyett *ettem, ettel, ettünk, ettetek, ettek* ragasztékokat toldok. Szinte így tesz az *ütök, sütök*, és egyéb hasonló igékkel is, úgymint: vetettem, ütöttem, sütöttem 's a' t. *vettem, üttem, süttem* 's a' t. helyett.

A' Multidőnek ezen rövidebb formálása a' közönséges Szabást egy kivételtől megmenti, és az érthetőségnek sem árt. A' vettem, (emi) ígét a' vettem (projeci) ígétől a' Magyar fül megkülönbözteti.

Ezen rövidítést a' jártasabb Palóczok csak magok között tartják meg. Más tájbeliakkal ők is más-kép akarván szólni az ettem, ittam helyett az *evettem-et ivottam*-ot is elmondják.

17. §.

Egyéb rövidítéseik is vannak, úgymint: *pegy* pedig; *luádsza*, lásd tehát, vagy szaporán; *noszadd-sza*, nosza add tehát, szaporán; *mek*, megyek.

18. §.

A' mi a' Számneveket illeti, azokban is találni különösséget a' Palóczoknál. Így számlálnak, p. o. pénzt: *egyik, kettűő, huárom*; nem pedig: *egy, kettűő, huárom*. Erre a' kérdésre: hányszor? (nálok hányyszer?) így felelnek: *egyszeü, kiétszöü, huáromszou, niégyszöü, ötszöü, hatszou, hiétszöü, tyízsöü, hússzou, szuázszou*; vagy is *egyszer, kietszer, huáromszer, niégyszer, ötszer, hatszer*, és a' *szer* végezet minden illyes számlálásnál megmarad.

19. §.

Erre a' kérdésre: *hova megy? hová mész?* így felelnek: *nuálunk mek, mesternié mek, papnuá mek; nálunk megyek, mesternél megyek; papnál megyek a) a' helyett: hozzánk, mesterhez, paphoz megyek. Gyere nuálunk, vagy komuámnuá! nem mek biz ién; mert Matyis bácsimnuá híttak. Gyere hozzánk, vagy komámhoz! nem megyek biz én; mert Mátyás bácsimhoz hívtak. — Eübe ment neniém; Bement néném.*

20. §.

Ezen *Patronimicumokat* gyakorta hallani: *Papiek szuóguáluója, Mesteriek gyereke b) Baugajiek szekere, Jakabiék Andris, Tuot Estvuányiék Pannuája, Suánta Iluájiék lyuánya, Juhuásziéknúá mentünk haugatnyi a' duda iés hedegütö szuót; Papék szolgálója, Mesterék gyermeke (gyereke), Balgaék szekere, Jakabék, vagy Jakabok Andris, azaz: Jakab nevű embernek András fia; Tót Istványék Pannája, azaz: Tót István nevezetű embernek Panni leánya; Sánta Ilonáék leánya; Juhászéknál (Juhászékhoz) mentünk halgatni a' duda és hegedű szót.*

21. §.

Az is különösség, hogy midőn közönségesen a' névragasztás alkalmával a' végső rövid Magánhangzó meghosszabbodik, úgymint: *alma, almaé, almának 's a' t; a' Palóczoknál pedig az egyes számbeli első Eset (casus) c) röviden marad, úgymint: almaé, mentéé; almaé mentéé:*

A' többi Észrevétel alább a' Jegyzésekben fog következni.

a) A' Francziák sem tesznek a' nálunk és hozzánk között különbséget, hanem mind a' két esetben *chez nous* a' mondások.

b) *Gyerek* helyesebbnek látszik lenni a' *Gyermeknél*. Nemi is mondjuk *Gyermekötze*, hanem *Gyerkötze*.

c) A' Genitivus az első Eset; mert a' Nominativushoz semmi sem ragasztódik.

22. §.

*Palócz szőejtés-és-beszédbeli Gyakorlás. *)**Palócz Magyarság.*

Estuók a) bacsim b) Ila
 neniémveü szomorú c)
 hírt hozott nyiékröü Ja-
 kabiék d) Matyisrou,
 hogy (hugy) iéppen mi-
 kou e) ott leszuátak a'
 szekerröü, f) akkou húz-
 ták meg neki (menneki)
 a' csendítüöt, g) iés iézi-
 he meg is haut a' petüöcs-
 be. Most keserüősiégibe
 mind a' kettüöt fogja a'
 hideg. h) Pegy minek ri-

Közönséges Magyarság.

Istók bácsim Ilona né-
 némmelszomorú hírt ho-
 zott nyékről Jakabék Má-
 tyásról, hogy éppen mi-
 kor ott leszállottak a' sze-
 kérről, akkor húzták meg
 néki a' lélek harangot,
 és ízében meg is halt a'
 patécsban. Most keserü-
 ségében mind a' kettőt
 leli a' hideg. Pedig mi-

*) Sokkal csinosabb Beszédet hozhattam volna fel Példá-
 ul, ha attól nem tartottam volna, hogy így számos Pa-
 lócz szőejtés és szó is elmarad.

- a) Az e'félék: Iskola, Istálló, István, Istók, így hangza-
 nak a' Palóczoknál: *Eskola; Estudllaó, Estvuán, Es-
 tuók.* — Az Isten szóban az i megmarad.
- b) *bácsim, neniém, e'* helyett. *bácsim, néném.* — Ta-
 lán az előtt ezek: *aty, any, baty, nen* mind röviden
 hangzottak,
- c) A' Palóczok azért ejtik így az illyeseket: *szomorúó,
 háborúó, savanyúó* (másképp *posadt, posvadt*) mivel az
 u-val való végződést ó-val cserélik el. — És valóban
 eredetibb is az illyesekben az ó-val, ő-vel végződés az
 ú-val, ü-vel való végződésnél; mivel a' millyen
 ő? rövidítve: *minő?* kérdező részeszke ragasztatik után-
 nok, úgymint: *szomor ő, keser ő, hábor ő;* és lesz:
 szomoró, keserő, háboró; nem pedig: szomorú, ke-
 serü, háború.
- d) Az illyesek: Jakabék, Papék 's a' t. a' Jakab, Pap,
 és *övéiklöl* erednek, és lesz: *Jakab-övék, Pap-övék;*
 egybehúzva: Jakabék, Papék 's a' t.
- e) A' 18-dik §. szerint.
- f) A' 9-dik §. szerint.
- g) *Csendítő,* kis harang, a' melly lélek harang gyanánt
 is szolgál.
- h) A' Palócz a' helyett, hogy a' hideg leli, mondja: *a'
 hideg fogja,* p. o. az embert.

nak iérte; hisz miég iét, csak etti, itt, i) paskorúaszkodott, iés a' Szentegyházba a' szoros Misién k) iés a' Könyörgiésen l) biczköüt; a'zié Szentsuága m) ütöt a' kaleduába is zuáratta, pegy Vendiég-siégkou. n) Megest mikou leginyek voutunk, huát a' pallagon rögeü bringatunk, o) iés üö Mesturamnak azt a' nyuzga p) gyerekit q) megütte, r) a' ki is egy luábon ugrosva s) iés sivaukodva t) ment a' muásuájauá u) panaszkodnyi. Vuárjatok

nek sirnak érette; hiszen míg élt, csak evett, ivott, nyalánszkodott, és a' Szentegyházban az öreg Misén és a' Könyörgésen szundikált; azért Szentsága ötöt a' kalodába is záratta, pedig Vendégségkor. Megint mikor legények voltunk, tehát a' parlagon röggel bringattunk, és ő Mester Uramnak azt a' kényes gyermekét megütötte, a' ki is egy lábbon ugrálva és sivalkodva ment a' Másájához panaszkodni. Várjatok ti-

i) Lásd a' 15-dik §-t.

k) *Szoros Mise*, azaz: Öreg *Mise*, a' mely mivel közönségesen Vasárnapokon és Ünnepeken tartatik, midőn a' nép mind együtt vagyon, és öszveszorul, jól mondatik *Szoros* Misének.

l) Másként Vecsernye, Lytánia.

m) A' Papot tiszteletből *Szentságának* hívják, azaz: Szent Atyaságának.

n) Búcsúkor, Templom napján, mely alkalommal Vendégség tartatik.

o) Talán szint' olly jó *Onomatopaeja*, mint zúgatni.

p) Elkényeztetett, mindenre nyöszörgő a' *nyuzga* gyermek.

q) A' Palóczok az egyes számbeli Accusativusnak végződését nem tudják megnyujtani, ha a' *t* előtt hosszszas é vagyon, sőt ezt az *é*-t rövid *i*-re változtatják. p. o. *kökint*, *vérit*, *fejít*, *gyerekit* e' helyett: *kökényt*, *vérét*, *fejét*, *gyermekét* 's a' t.

r) A' 15-dik §. szerint.

s) Lásd a' 14-dik §-t.

t) E' helyett: kiáltozni a' maga helyén mondják: *sivaukodnyi*, *sivalkodni*

u) *Muása* annyit tesz, mint *Másikanya*, *Öreganya*.

tyik kölykek, v) mond köhögve a' viény Öüzse, tennap is a' 'hugy a' Pappuá mentem, majd agyba hagyiguátuátok a' Bacsa geduójuát. x) Muáskou meg, hugy Matyisiék Beruánua egy töklinczet vittem ajuándiékba, mer a' lelkemtűő szakadt üő is adott nekem egy kiést, pegy hijjuába y) akkou is ostor hegyveü csipdeütiék a' nagy gambájuó z) kouduóst, meg a' kürtűő söprűöt. aa) Erre mink eüfuttunk eübe a' kolluár' szivvuássuába, iés ott egy nyúkat kergetett egy puncsi kutya. Mink süvegünköt, csuhuánkot, kankuónkot eüvettük, hogy azt íziébe eüfoghassuk. Emmink is lett az a' liésza mellett a' gyiuófa alatt. Ugy de tyüzes küő! gúnyuánkot agygyig eüloptuák, pegy csuhújamba bb) tyizen öt garas iés

kölykek. mond köhögve a' vén Öorzse, tegnap is, a' hogy a' Paphoz mentem, majd agyba (agyony) hagyítottátok a' Bacsa gedóját. Máskor megint, hogy Matyisék (Mátyásék) Berához (Alberthez) egy stigliczet vittem ajándékban, mert a' lelkemtől szakadt (kedvesem) ő is adott nekem egy kést, pedig ingyen, akkor is ostor hegygyel csipdelték a' nagy ajakú koldúst, megint a' kémény söprűt. Erre mi elfutottunk oda-be a' bognár' szilvásába, és ott egy nyúlatskát kergetett egy puncsi (kis) kutya. Mi süvegünket, csuhánkat, kankónkat elvetettük, hogy azt ízében elfoghassuk. A' mienk is lett az a' sövény mellett a' diófa alatt. Ugy de tyüzes kő! gúnyánkat addig ellopták, pedig csuhám újában tizen öt garas, és

v) Itten az ő helyett ü-t tesznek, valamint az ü-veg-ben süveg-ben az ü helyett ö-t, úgymint: *öveg*, *söveg*. Az o helyett u-t hallani a' *hogy*-ban, p. o. Hugy van a', hogy nem gyűsz hama. Hugy vuásuároujuák a' húst? Kiét grajczuáron.

x) *Bacsa*, Birkás; *geduó*, kis kecske.

y) Az ingyen helyett mondják: *hijjába*.

z) tót szó.

aa) Hémény helyett *kürtűt* mondanak. Eredetibb szó is ez amannál, úgymint egészen idegeunél.

bb) Némelly tájakon a' *csuhát* hosszú, a' *kankót* pedig rövid szűrnek nevezik.

egy bablon kendű is
vout. Muás nap ugy meg
esztrenguátak otthon a'
kuárié minket, iés ugy
cc) mekkobzottak dd)
hogy mindenünk fuájt, iés
fejünk olyan kosztros
lett, mind a' boszorkuá-
nyié. Egykou napuáddo-
zat után a' biken ce) a'
puskuám maguátou eüsit,
iés ollyat puhant, ff) mind
egy uágyú. Mit lüöttié?
gg) kiérgyi apuósom;
aszontam, hogy egy evet-
kiét akartam eütanuányi.
Ne bolondozz, feleü üö, in-
kuább siker suárvaulüöd-
döznié; hh) most men-
nyünk hiskuámba iéjjeü-
re, van ott csigiém, ki-
nyerem, morvuányom,
posadt ii) aumuám, iés
aluánk sarnyú.

egy pamuk kendő (kesz-
kenyő) is volt. Másnap úgy
megesztrengáltak otthon
a' kárért bennünket, hogy
mindenünk fájt, és fejünk
olly borzas lett, mint a'
boszorkányé. Egykor nap-
nyúgot után a' bikkesben
a' puskám magától elsült,
és ollyat durrant, mint
egy ágyú. Mit lőttél? kér-
di Öreg Apám; azt mon-
dottam, hogy egy mókust
akartam eltalálni. Ne bo-
londozz, felel ő, inkább
sikeres sárral lövöldöz-
nél; most menjünk szálló
házamba éjjelre, van ott
csingérem, kenyerem, fo-
nyott kalácsom, savanyú
almám, és alánk sarjú.

cc) Soha sem hallani, hogy az *ngy* szót hosszasán ejte-
nék. Jól is hangzik az röviden.

dd) A' *meg*-ben a' *g*-t tulajdonképen csak a' Magánhangzó
előtt hallani, p. o. megadom; hanem ha Mássalhangzó
következik utána, a' *g* betű szint olyan betűre vál-
tozik, mint a' következő Magánhangzó; úgy mint,
mebbuányi, *mellopnyí*, *memmetszenyi* 's a' t.

ee) Bika erdőben.

ff) Ezt az *Onomatopaeját* durranni, náluk ritkábban haf-
lani.

gg) Közönséges az a' mástájbeli köznépnél is, hogy az l,
n, r betűket, főkép a' szó' végén örömet elhagyja,
úgy mint: *láltá nyulat? ho vótá? a' malomba. Miko?*
máma. Láttál nyulat? Hol voltál? A' Malomban. Mi-
kor? máma 's a' t.

hh) Mídon az agyagos sár megsikeresedik, abból a' gye-
rekék golóbisokat csinálnak, és azokat sudaras veszső-
végen felhagyítják.

ii) Jobb szeretik mondani *posadt auma*, *posadt bor*, mint:
savanyú auma, savanyú bor 's a' t.

A' hugy megyünk az útyikuán, eliétanuá a' csűöz minket, iés kiérnyi, nem luáttunk e a' harasztba bojnyikokat tyüzeünyi. Eükaczagom magam erre; de mongya nekem: haugass; mer meszszagounak bennünköt. Felelek: hisz meszetiégetűők azok, meszetet iégetnek szeginy leginyek. Az egyik közűölők suánta mer a' pitarbou rejtyuán főümet a' szobuára, iés ott leszakadt a' deszka alattá, iés beesett a' huázba kk) a' kemencze ll) mellé a' szap mm) aluá. A' muásik nyeüve ugy juár, mind a' kerep; de keze lusta: azié nem a' magajiebou, ha muásiébou ié, mind a' vereb; csudálom, hogy annak neki az emberek hijjuába ennyi. Gyüvejde Estyi, mondom neki, noszadsza furollyuád, hadd luássam. Idagygya, iés azt eücsériétem vele toplyojié, meg tyiz veres hagymajié. nn)

A' mint megyünk az útatskán, eléatalál a' csűöz bennünket, és kérdi nem láttunk e a' harasztban zshiványokat tüzelni. Elnevetem magam' erre; de mondja nékem: halgass: mert megszagolnak bennünket. Felelek: hiszen mészégetűők azok, meszet égetnek szegény legények. Az egyik közűlők sánta; mert a' konyhából lajtorján felment a' pallásra, és ott leszakadt a' deszka alatta, és beesett a' szobába a' kemencze mellé a' szap alá. A' másik' nyelve úgy jár, mint a' kerepelő; de keze túnya: azért nem a' magából, hanem máséből él, mint a' veréb, csudálom, hogyan adnak neki az emberek ingyen enni. Jöve ide Istók, mondom neki, nosza add ide szaporán furuglyádat, hadd lássam. Ide adja, és azt elcseréltem vele taplóért, megint tíz veres hagymáért.

kk) A' Palócok a' szobát *házna*k, a' konyhát *pítarna*k, a' padlást *szobuán*nak nevezik.

ll) Nem csak a' magok kemenczéjekeket, hanem a' valóságos kályhát is *kemenczének* hívják.

mm) *Szapally* a' kemenczének külső oldala, mellyen a' fáklya szárító lik *vagyon*, és a' mellyhez földből csinált pad *vagyon* ragasztva.

nn) Az *illyesek* helyett: almáért, szalonnáért kutyáért, a' mellyeknek tudniillik Nominativusok rövid Magán-

Sitiét lett, mikoura a' his-
kuáhou iértünk; de Apuó-
som a' zuávuár kuócsuát
cútiévesztette. Truóbuá-
tuk fuácskuávau kinyitnyi
a' zuávuárt, ugy de küly-
keit oo) főü nem tou-
hattuk. Mit tegyünk huát
muást, montam Apuós-
nak, ballagjunk haza
huányi; mer itt se nem
ehetünk se nem auhatunk
a' sotuónuá, mer mesz-
szür a' juszié.

Mikou haza iértünk,
huát alyig útünk a' luó-
czuára, muá is besziélyik,
hogy Gyuris öcsiém ka-
tona lett Baluász Gyar-
moton, mer gazduájúnak,
a' hou szouguát, szuszi-
ékjuát pp) meddiézmua-
ta; pincziéjibüü elüőszöü
kuártyikuávau, osztán
rotskuávau qq) lopdosa
a' bort. Mettudta ezt a'
gazda, iés üő fiét a' ku-
tya lagziton, iés főüvuá-
gott az Estrázsamester-
nek. Nem fog muá Katyi
muátkuájúnau tuánczou-

Setét lett, mikor a'
szöllőházhoz értünk; de
öreg Apám a' zár' kulcsát
elvesztette. Próbáltuk
fátskával kinyitni a' zá-
vart, úgy de kölykeit fel
nem tolhattuk. Mit te-
gyünk tehát mást, mond-
tam az Apósnak, ballag-
junk haza hálmi; mert itt
se nem ehetünk se nem
aihatunk a' borprésnél;
mert megszür a' juszél
(csípős szél)

Mikor haza értünk, te-
hát alig ültünk a' deszka-
padra, már is beszélük,
hogy György Öcsém ka-
tonává lett Balassa Gyar-
maton; mert gazdájának,
a' hol szolgált, szuszek-
ját megdézsmálta, pin-
czéjéből először kis kan-
nával, azután rocskával
lopogatta a' bort. Meg-
tudta ezt a' gazda és ő
félt a' kutya lakzitol, és
felvágott (kezet adott) az
Istrázsamesternek. Nem
fog már Kati mátkájával
tánczolni a' lakodalom-

hangzóval végződik, így mondják *aumajic'*, *szalonua-
jié*, *kutyajic'* 's a' t. lásd a' 21-dik §-t.

oo) Kölykeknek nevezetnek a' fa zárnak belső fátskái,
mellyeket midőn a' kulcs' fogai felemelnek, az ajtó
felnyílik, midőn pedig a' kulcs kivetetik, azok leeresz-
kednek, és az ajtot zárva tartják.

pp) *Szuszek*, szekrény formájú láda, mellyben 50 mérő
gabona, és több is elfér.

qq) *Rocska*. veder formájú viztartó edény, mellynek fő
gantyúja fából van.

nyi a' lagziba, rr) se vendégségkou; nem fog vele bolondozni, mikou kendert hiéheü; se nem patkoutat több tyízmuát Katyinak a' barborás czigányuá, se nem vesz neki vuásuárkou a' Görögné selyem ruhuát, garuályist, ss) hajkötüöt.

Ej biz miég is jobb lett vouna nekünk a' jusziélen huányi, mind ilyen keserüösiégre haza gyünnyi. Azonba tt) öcsiémet eü az Isten, ha maguát jobban fogja viseünyi, mind uu) egygyig viseüte.

ban, sem vendégségkor; (búcsúkor) nem fog vele tréfálni, mikor kendert gerebenycz, se nem patkoltat több csizmát Katinak a' bögös czigánynál, se nem vesz neki vásárkor a' Görögnél selyem kötényt, nyak-gyöngyöt, pántlikát.

Ej bizony még is jobb lett volna nekünk a' jusziélen hálai, mint ilyen keserüösiégre haza jönni. Azonban az öcsémet sem hagyja el az Isten, ha magát jobban fogja viselni, mint eddig viselte.

23. §.

Innen, a' mint gondolom, elegendőképen kiteszik a' Palóczoknak nyelvbeli különbözések, a' többi valamennyi Magyarok' nyelvétől; sőt nagyobb részt azt is észre lehet venni, miben vagyon különösen ez a' különbség. Minden aprólékot nem volt szükséges előhoznom, sem bővebb magyarázatokra kiterjeszkednem, tudván, hogy Olvasóimat ezekkel csak terhelném, minthogy ők a' köznépek a' többi közönséges beszédmódját, a' mellyben majd csak nem minden tájbeliek megegyeznek, és a' melly a' Palóczoknál divatban vagyon, jól ismerik. Azonban egynehány, talán némelyek előtt különös szavakat

rr) Töbnyire lakzinak hívják a' lakodalmat.

ss) Tótoktól kölcsönözött szó. A' bizonyos, hogy valamint a' németek' szomszédságában lévő Magyaroknak sok németes szavaik vannak, úgy a' tótok körül lakó Palóczoknak megint számosak tótos szavaik.

tt) Az a', az, igen gyakorta elékerül közönségesen a' beszédben: a' Palóczok, a' hol lehet, közönségesen elhagyják.

Ki mondta, hogy ez, vagy amaz nem szép? — Jancsi.

uu) A' *mint*; helyett mindenkor *mind*-t hallani nálok.

hozok még elé, mellyek közül némelyeket más tájakon ritkán, vagy éppen nem hallani.

24. §.

Néhány Palócz és egyéb Magyar Szó.

- Agyig*, * agyag.
Apasúr, apacsúr. A' hál-
 ló elejére kötött vastag
 fa, mellynek alsó vé-
 gére egy jókora kő van
 alkalmaztatva.
Ármányos, különös mes-
 terséggel telyes, p. o.
 ember.
Bábabukra, * Szivárvány
 az égen.
Bablon, * pamuk. In-
 nen *Paplon* (szinte
 idegen szó) pamuk ágy-
 beli takaró.
Babrálni, * maszatolni,
 piszkolódni, motorkálni.
Bacsa, * első Juhász,
 Öreg Juhász, Birkés,
 Birkás.
Bacsi, * bácsi, bátya.
Balga, Vezeték név. Bá-
 lintból eredt.
Bandzsa, sanda, félre
 néző.
Bánka, köpülőző la-
 rang a' Seborvosoknál.
Barborás * Bögő hegedűs.
Bera, * Albert.
Biczkölni, szundikálni.
Birge, * sönnyedék.
Bojnyik, * zshivány, u-
 tonálló.
Boldis, Boldizsár.
Bomlani, * ingerkedni.
Bora, Boris, Borbála.
Bornyú, borjú.
Boróka, * fenyő mag.
Borsoska, mézes kalács.
Borzag, * földi bodza.
Bótká, * topány, topán-
 ka.
Buda, karó a' mezei Já-
 tékban.
Budázni, karókkal ját-
 szani.
Budár, árnyékszék. Lásd:
 putraszék.
Bungyika, * újatlan köd-
 mőn.
Csatrangolni, csavarog-
 ni, tekeregni.
Csek, csak:
Csembő, czafrang, a'
 lószerszámon, kostö-
 kön.
Csendítő, kis harang,
 lélekharang.
Cserebi, dohány, közön-
 séges allyadohány.
Csige, csenger, csinger,
 lőre.
Csikarni, facsarni, vala-
 mit álnoksággal vagy
 erővel elvenni, zsa-
 rolni.
Csinvat, különös szövés-
 sü vászony.
Csuhér, * kóborló, kor-
 hely pajtás.

Csücsörke, * pipis, pityer, pacsérta, szántóka.
Csuvik, kuvik, halálmadár.
Czelőke, husáng, dorong, pózna.
Czibe, * csibe, csirke.
Demikát, érett sajtból készített leves.
Döme, zömög, tömött ember.
Druzsba, * vőfény.
Egyik, egy.
Elbe, (eübe) * be. — Elbe ment, bement.
Előkötő, kötény.
Emmink, * mienk.
Endre, András.
Estyi, * Pista.
Ett, * evett.
Evet, * mókus.
Evetke, * kis mókus.
Evettem, * ettem.
Féling, rövid aszszonyi ing, imeg.
Fentő, fonás. Egy fentő, fonás hagyma.
Fogantyú, nyél, mint a' köszörű kőnek nyele, mellynél fogva hajtatik.
Fojtóka, * Fekete bársony nyakszorító, nyakékség a' fejérenemnél.
Galeta, vindöly, mellyben sajt, vagy vajtatatik.
Gamba, * ajak.
Gambács, * ajkas korsó.

Garálisz, * nyakra való gyöngy a' fejér neménél.
Gedő, * kis kecske.
Gező, * egér, poczik.
Góré, gunyhó, halász góré, halász gunyhó, kunnyó, kaliba.
Göbre, bögre, kis fazék.
Gúgyela, öszve hajtott len, kender, a' mint azt a' guzsalyra vagy rokkára kötik.
Gunyázt, barna szőrös posztóból készített rövid vagy hosszú kanakó.
Gyűk, * gyükér.
Gyuris, * György.
Gyűvejde, * Jöveide, Jöszte ide.
Ház, * szoba.
Hedegő, * hegedű
Héhely, * gerebeny.
Hidegének, * kocsonya.
Hideg fogás, hideglelés.
Hijjában, * ingyen.
Hiska, * Présház a' szőlőben.
Hollyan, * Millyen.
Homolya, * gomolya, p. o. túró.
Homolyka, * kis gomolya.
Hunya, * fekete szűr.
Ila, * Ilona.
Ivóház, * Csapszék.
Ivottam, * ittam.
Iárálni, * gyakran járni.
Itt, * ivott.

Juszel, * csipős szél.
Kapacs, * teknyő vájó
 vas eszköz.
Kárt, * kanna.
Kártika, * kis kanna.
Kalmáros, * kómáros
 szilva, fonnyadt, érés
 előtt lehulló szilva.
Kámzsa, vastag darócz
 ruha.
Karafina, butélia, nya-
 kas üveg palaczk.
Kendő, * keszkenyő.
Kendőlakás, * kézfogó
 a' házasulandók közt.
Kerep, kerepülő
Kobozni, tépni, szagatni.
Koccs, fattyúhajtása a' do-
 hánynak.
Kocsozni, a' dohányt fat-
 tyú hajtásítól megtisz-
 títani.
Kollár, * kerékgyártó,
 bogjár.
Kómáros, * lásd kalmá-
 ros.
Korpakisze, keszöcze,
 böjti levesnek a' neme.
Kosztros, * borzas.
Kölyök, závarnak, fa-
 zárnak, belső része. —
 kis kutya, macska 's
 a' t.
Kupikék, * látatlan színű.
Kusztora, fanyelű bi-
 csak, bugyi.
Kuvik, * halálmadár.
Kürtő, * kímény.
Kürtősoprü, * Kímény-
 tisztító.

Lagzi, lakodalom.
Lé, leves, ételnek neme.
Lekvár, * befőzött Szil-
 va, baraczk lekvár, be-
 főzött szilva, baraczk.
Lepe * Pille, Lepke, le-
 pendék, pillangó.
Lésza, * sövény.
Léira, * lajtorja.
Lévő, * fa töltés.
Lévőka, * kis fa töltés.
Lobogó, * zászló.
Lócza, * fából való pad.
Lugzó, * szapulló.
Lugzani, * szapulni.
Loholni, * megverni.
Mácsik, metélt tészta.
Mancs, fából készült lab-
 da (lapta) nagyságú
 glóbis, mellyel a' Pa-
 lócz ifjak játszanak.
Mancsozni, fa glóbisal
 játszani.
Mara, * Maris.
Mása, Másik anya, Öreg
 anya.
Másik apa, Öreg apa.
Matyis, *Matyko*, Má-
 tyás.
Mazna, * kényes, sívó
 rivó gyerek. Nyuzga.
Megest, * megint.
Menélni, * gyakorta
 menni.
Mesgye, * füves út a'
 szőlők között.
Mesterhélni, * likácsos
 czifra varrást tenni.
Morvány, * fonott ka-
 lács.

Motring, * egész darab
p. o. czérna.

Napáldozat, * napnyugot.

Natragulya, * bolondító mérges fű.

Noszadsza, * Nosza add ide.

Nyólni, p. o. elnyólni a' czizmat annyit tesz, mint elszagatni. Kenderet *nyólni*, ki tépni, kiszagatni.

Nyuzga, * kényeskedő. Lásd Mazna.

Okolmasz, * kalamász, szekérkenő.

Ól, * istáló.

Öklelet, * belső szúrás. Betegség' neme.

Pad, téglából vagy földből készített ülőhely.

Páholni, jól megverni.

Para, a' hálón lebegő könnyű fa, melly annak egyik oldalát a' víz' színén fentartja.

Paskorta, * torkos, p. o. paskorta macska, torkos macska.

Pást, * pázsit, gyöp.

Pata, veszekedés. Csapatata. Ama' kukacz, melly Cserebogárrá változik el.

Pegy, * pedig.

Peszmeg, keletlen tészta.

Petőcs, * patécs.

Piszke, * tengeri szöllő,

ribizli. Szörös piszke, egres.

Pítar, * konyha.

Pite, tejjel feleresztett sült tészta.

Pitlik, * sűrű szita a' malomban. Pitliken őrleni, szitára őrleni.

Pityer, lásd Csücsörke.

Poloska, * palaczka.

Polozna, * romlott tojás, vagy a' tyúk fészekbe tett tojás, hogy a' tyúk melléje tojjék.

Posadt, * savanyú.

Puhanni, * durranni.

Puhantani, * durrantani, p. o. ágyúval, puskával.

Puruttya, csúnya.

Puska, * persely. Isten' puskája, Templombeli persely.

Putraszék, árnyékszék, Lásd Budár.

Putri, földalatti ház.

Rejtya, * lajtorja.

Rapos, * himlőhelyes.

Rocska, * konyhabeli veder.

Ruha, * kötény.

Sarlang, czafrang.

Sávoly, * czifraság a' szövésben.

Sávolyos vászony * czifrán szőtt vászony, mint a' millyenből asztali abroszok és kendők készülnek.

Sentés, csapszék, ivóház.
Serha, gyöpmester, benczli.

Siska, * fánk, farsangi sütemény.

Sotó, * sajtó, sutyú, borprés.

Suti, balog, balkezes.

Szádalló, * hordónak az aknája.

Szap, * kemencének az oldala.

Szapally * kemence' oldala mellett való pad.

Szentsága, * Szent Atyasága.

Szeppenni, szöppenni, megijedni.

Szeppenteni, megijeszteni.

Szipat, egy szipat tobák, a' mennyit egyszerre felszippantanak.

Szippantani, tobákat szívni.

Sziporka, kis szikra.

Szoba, * padlás.

Szoros Mise, * Öreg Mise.

Szörös pizke, * Egres.

Szuszek, * szuszák, gabona tartó nagy szekrény.

Talpalni, erősen menni.

Tereferé, mendemonda.

Terelni, hivalkodva beszélni.

Terelni, marhát őrzeni.

Tokmány, szarvból készített fénkö, kaszakő tartó.

Toty ember, szunnyogó, lassú, együgyű.

Totalagos, ugyan az.

Töklincz, * stiglitz, tengelicze.

Tuskó, tőke.

Tyizma, * esizma.

Vadóka, * vadalma.

Vályog, * Sodrófa, melyei mángolnak, vagy mellyel tésztát nyújtanak.

Varecska, * főzőkanál.

Vendégység, * Egyháznapja, búcsúnap.

Vernyogni, kiáltani, mint a' macska.

Vicza, Éva.

Vido, Vid, Vitus.

Visnye, medgy, (gyümölcsnek a' neme)

Vódka, * gyenge pálinka.

Vonaglani, haldoklani.

Závár, faj zár.

Zsinczicza, túró s savó.

Zsufánka, * vízmerő vas kanál.

Harmadik Szakasz.

A' Palóczoknak egyéb Szokásaikról.

1. §.

Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik készítve. A' házakat szélesre farogott gerendákból rakják össze, egyiknek végét a' másikéval keresztbe téven, és össze eresztvén, úgyhogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült házfalak bévül és töbnyire kívül is, amint lehet, a' sárral való tapasztás által megegyenesítetnek, és agyaggal, némellykor pedig mésszszel is kifejéritetnek. Így készülnek egyéb gazdaságbeli erős épületeik is, úgymint: jókora pajták, ló és tehén óljaik, (istállóik) hiskáik, (szüretelő házaik) és sotó borprés színeik. Lakóházaikat három részre osztják fel, úgymint: pitarra, házra, kamrikára.

2. §.

A' *Pitarba* lépik be nálok először az ember. Az ismeretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban sem tűzhelye, sem kíménye, és a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények tartatnak benne. Ablakja ritkán van, több helyeken a' házban (szobában) lévő kemenczének szelelő lyuka szolgál oda. A' háznak (szobának) negyed részénél nem szokott tágasabb lenni.

3. §.

A' *Pitarból* a' *Házba* (szobába) nyílik az ajtó. A' szoba elég téres és magas; hanem közönségesen olly setétes, hogy csak a' fél lábnyi magasságú és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és a' sincs mindenkor üvegből, hanem hártýából vagy papirosból; sőt némellyeknél csak ide oda tolni való deszka tábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és két felül mellette lévő lóczánál (deszka

paduál) fazék polcznál, és a' falon függő tálakná ottan más házi eszközt nem látni. A' kemencze hatod részét foglalja el a' szobának, a' mely négy szegletű és lapos tetejű. Szája az ablakok felé van készítve; előtte tűzhely, és körülötte hasonló padok állanak. Tehát ben a' szobában fűtnék, sütnék, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a' falak szinte olly kormosok, mint másutt a' konyhában. A' kemencze' szája felett agyaggal bemázolt szíttatón megy fel a' füst, és ottan oszlik el; vagy egyedül a' padláson egy jókora lyuk van hagyva, hogy azon a' füst a' szobából kimehessen. Ugyan azért az illyes házakon kímények sehol sincsenek. Ez a' nagy kemencze, legfőképp télen, egyedül egy háláló helyek a' férjfiaknak, a' melynek tetején és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit sem tudván, saját gúnyájokon heverésznek.

4. §.

A' fejezőnemnek éjjeli helye a' *Kamrika*, (kis kamara) melybe az udvarról különös bejárás vagyon. Ott a' nyoszolya, ágyi ruha, és mind az, a' mi más tájakon a' szobában tartatik. Ez soha sem fűlik, és az ablakja akkora, hogy az ember' ökle alig férhet be rajta. A' beteg, vagy gyerekágyas aszszonyok főképp télen a' szobában fekszenek.

5. §.

A' mi a' viseletet és ruházatot illeti, az öregebb férfiak magosabb, a' fiatalabbak alacsonyabb süveggel fűdik fejeket. A' kalapok is szokásban vannak már, mióta a' süvegesek megritkultak. 1780-dik Esztendő körül látni volt még ollyan öregeket, kik üstökön kívül más minden hajokat leborotváltatták. Most az idősbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek; a' legények pedig homlokok felett üstököt kötnek, és azt három ágba fonván, hátra lódtítják. — Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a' hetyke ifjak; másként arra senkinek sincs szüksége. Csuha, kankó, bocskor a' közönséges mindennapi öltözet; újas

de tübnyire újatlan ködmönt és bótát (topánkát) többet látni, mint nadrágot és csizmát. A' szennyes vagy zsíros vászon ruhát nem kedvelik, fejr inget és gatyát viselnek örömet.

6. §.

A' fejérszemélyek közt az aszszonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyolcs kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés és kivarrott; a' leányok szint akkora sik aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a' fiatalabbak kontyaikról többféle színű egy rőfnyi galondok, vagy pántlikák lógnak lefelé. Melly keszkenyő nincs mindennapi szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behőzésán a' lelki pásztorok gyakran igyekeznek. Ezen mezítelenségeket (ha annak lehet tartani), minthogy félingek is elegendő-kép befödi mellyeket) midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok (menyetskék) pedig finom fátyollal kötven be fejeket, annak szegleteiből, ennek pedig végeiből mellytakaró is kikerül. Ez alkalommal a' leányok fél rőf szélességű és három-négy rőf hosszúságú schal formájú himes rojtos kendőt tesznek vállaikra. A' garálizson, vagy hamis gyöngyön kívül fojtókat is viselnek nyakokon. Ez keszkeny fekete bársony pántlika, és ezzel a' hiűbbak, hogy pirosabbak legyenek, igen megszokták nyakokat szorítani. A' vénebbeket kivéven, a' többiek könnyökön alól erő fodros ingben vannak télen is minnyáján a' Templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteni szolgálatkor hónok alatt tartják. A' sárga vagy piros csizmát sáros időben mind addig kézben viszik, míg olyan helyre nem érnek, a' hol azt minden kár nélkül felhúzzhatják. Félingen, (rövid ingen) pentölyön, és ruhán (kötényen) kívül ház körül semmit sem vesznek magokra. Azonban az aszszonyok konty nélkül soha sem járnak. A' szoknya a' gazdagabbak mindennapi és a' szegényebbek ünneplő öltözete.

7. §.

A' Palóczok nem csak szorgalmas földmivelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyáján mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok építik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyhabeli faedényeket is megkészítik. A' fe-jérnépnek különös foglalatossága a' vászony készítés, azért nem igen látni házat, mellyben szövőszék ne állana. A' Váczi vásárokon a' sok czérnát, vásznat, és a' számos megvarrot fejer ruhát a' palócz aszszonyok árulják. Sőt a' gyapjút is megfonják, és megszövik ruhának férfiak számára. Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másféle szálkás fát vékonyra felhasigatják (hasít-ból hasítgatni, hasígatni jön, nem hasogatni) és azt, a' midőn jól kiszáradott, erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép' munkásságának és takarékos-ságának, 's el is lehet ezek szerint gondolni, hogy illy módon, hogy a' pénz kiadásra a' lakosoknak kevesebb alkalmok lévén, végső szükségre, határjok partossá-ga mellet sem könnyen juthatnak.

8. §.

Minden játékaik között legnevezetesebb a' *Man-csozás*. A' Manes egy erős gyükből (a' gyükér a' *gyüknek* vékony szála) készült közönséges lapda nagyságú golóbis, mellyet valamelly szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a' többiek izmos ütőfakkal a' levegőben eltalálni igyekeznek. A' veszedelmes és Hazánk sok tájain ismeretes *Karikázás* így megy véghez: egyik elgurítja a' majd csaknem két hüvelyknyi vastagságú és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kereksgű vasas farkarikát; az útszán, vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyós bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen guruljon. De többnyire erő mutatásból úgy hozzá szoktak ütni az izmosabbak, hogy többet repdes az, mint gurul, és így teszi a' kárt az ablakokban és a' nézőkben. Több helyeken ezt a' játékot az Elöljárók egészen eltiltották. — A' Pili czk, pénz, pénz

játékot majd csak nem mindenhol kedvelik. A' Palóczok azt különös módon játszá. Az ő Pilinczkjek négyszegletű hoszsúkas fátska, melyet egy rézsúton földbeütött karónak végére helyheztenek, és azt onnan súlyos fával ütik el. A' ki a' kiütött Pilinczket úgy be tudja hagyítani, hogy a' rézsút-álló karónak tövébe helyheztetett követ eltalálja, az nyertes, és a' kiütésre mind addig jussa van, miglen valaki az említett követ a' behagyított pilinczkekkel meg nem üti. A' fiatal fejérszemélyek többnyire a' dalolásban és e' mellett lévő tánczolásban lelik fő mulatságokat.

9. §.

A' Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alábbvalók. Különös characterek a' vidám barátság, ember becsülés és az adakozás. A' hegyes sovány környékbeliak is elegendő jó kedvük, minden szegénységek mellett is, és kevéssel megelégedvén, a' hol szerét tehetik, békesen, de vigan mulatnak a' bor vagy pálinka mellett. Legyen ismerős vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kénytetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczéik előtt senki sem megy el, a' kit egy italra be ne intenének; de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés korsóját. Házoknál a' látogatót mindig megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérrel, és ha valaki ebéd vagy harmadebéd közt lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsekednek azzal, midőn hoszsabb útról megjönnek, hogy sehol sem látnak olly jó kedvű és barátságos embereket, mint ön magoknál. Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így szokták köszönteni: Isten áldja meg kédet. De ez még nem elég; hanem megkérdezik hova megy, mit dolgozik 's a' t: és tisztességesnek tartják mindenikkel elegendőképen beszölni; főkép, ha nagyobb rangúkkal vannak szemben, azokkal különös tisztelettel, és olly elevenséggel és búséggel szöllanak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltat-

ják. A házasság és az egyéb két nembeli társalkodásban akkora a' szemérem, hogy a' megesett személyeknek, vagy a' házasok' törvényes pőrének sok helyett hirtét sem hallani. Házonként járó koldús, főképp helybeli, nem igen találkozik. Az elszegényedettek a' vagyonosoknál dolgoznak ételért és kis fizetésért, a' betegeskedőket pedig az irgalmas palócz asszonyok önnön rövidségekkel is gyámolják. Ez a' régi szokás. Ezt látja fia az apjától, lyánya az anyjától, és így a' jó megörökösödik.

N e g y e d i k S z a k a s z.

A' Palóczok száma.

1. §.

Azt, hogy hány Palócz van hazánkban, pontosan eléadni, épen annyit tennie, mint azt szorosan meghatározni akarni, hogy hány Magyar van akár mellyik Vármegyében is; midőn tudva van, hogy nálunk a' lakhely' változtatásával a' nyelv, sőt vezetéknév is változván, és ennél fogva az onokák őseiktől elfajulván, olly nemzetűeknek tartatnak, mint a' millyennek nyelvén szólnanak.

2. §.

Ezen szüntelen való megmagyarosodás, eltótosodás, elnémetesedés 's a' t. nagy akadály ugyan az illyes számolásban; de még sem egészen akkora, hogy a' valódi számot valamiképp megközelíteni ne lehetne, a' mibe is ezennel kezdeni szándékom.

3. §.

Hevesben Magda Pál szerint a) a' lakosoknak száma 198,000, kik között 689 a' nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Német és Tót kevés; tegyük tehát, hogy 5000

a) Magyar Országának és a' Határ őrző Katonaság vidékének legújabb Statistikai és Geographiai leírása. 1819.

és így marad: 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a' Nemes; tegyük, hogy a' más-honnan odaszármazott Magyarok' száma 6000, még is marad Palócz - - 173,789.

Borsádban a' lakosok' száma 145,045; közöttük a' nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés Német és tót; tegyük ezt a' két nemzetet 4000-re, és marad 136,803 Magyar. Ezek között 19,900 a' nemes; tegyük, hogy az odaszármazott egyéb magyarság 5000-re megy; még is, ha mind ezeket nem vesszük is számba, marad Palócz 111,903.

Gömörben a lakosok' száma 146,744.
A' magyar több, mint a' tót, kevés német,
sok cigány. Tegyük, hogy a' tót 30,000,
a' német 5000, a' cigány 4000, és így
marad 109,744 magyar. Ha ide nem szám-
láljuk is a' 8870 Nemest, és a' más tájakról
jő telepedett Magyarokat, kiket 4000-ra
veszünk; még is lesz Palócz - - 96,874.

Nágrádban 163,360 lélek számláltatik. A' magyar több, mint a' tót; német kevés. Tegyük, hogy a' tót 60,000, a' német 8000, marad: 95,360 Magyar. Ezek között 6324 a' Nemes, 3000 legyen a' más-honnan odaszakadott Magyar. Ha mind ezeket számba nem vesszük is, még is marad Palócz - - - - - 86,036.

N. Hontban a' lakosok száma 108,000. Felénél több benne a' tót; német is elég van. Az idei a) Érseki Megyei Schematismus szerint a' Honthi felső Alesperestségben egy magyar Plébánia sincs. A' Honthi közép Alesperestségben 14 Plébánia között 10 magyar, 1 tót-magyar, 3 pedig egészen tót. A' lelkek' száma összesen 24,174, b)

a) 1821-dik Esztendőbeli, a' midőn ezen kisded Munka készült.

b) Ezen számolásban minden valláson lévők figyelembe vannak véve.

kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Alesperestségben 12 Plébániában, értedődik amúgy is, hogy a' filiálisokkal együtt, a' lelkek' száma 20,438, és 6 magyar, és 3 tót Plébániában 8182 magyar vagyon. A' Dunai alsó Alesperestségben 15 Plébániában, mellyek között 10 magyar, 1 magyar-német, 1 tót - magyar, 1 német-magyar-tót, 2 tót Plébánia számláltatik, a' nép' száma öszvesen 19,540, és közülök 10,956-an magyarok. És így a' mondott Alesperestségekben, avagy is az egész Vármegyében a' Magyarok száma 37,184. Innen kiszámlálván a' 3550 Nemest, azon magyarokkal együtt, kik máshonnan szakadhattak ezen tájakra, (2000-en fellyül nehezen lehet őket venni) a' Palóczok lehetnek - - - - - 21,634.

Tehát a' Palóczok' száma könnyen felmegy - - - - - 490,237.

4. §.

Milly szűken vettem a' Palóczok' számát, aból tetszik ki, hogy az említett öt Vármegyében lakó 50,244 nemest, és az ezekbe költöző egyéb 20,000 magyart, öszvesen: 70,244 személyt, ne hogy azzal vádoljon valaki, hogy az egész világot Palóczczá kívánom tenni, a' számolásból kihagytam. És még is közel fél millióm Palóczot állítok elé, olly népet, melly nagy számánál fogva ősi nyelvét és szokásait, szint' úgy, mint akár mellyik magyar felekezet, képes volt fentartani. *)

Szedes Fábian.

*) Ezen értekezést a' nagy érdemű 's tölcem tisztelve szeretett szerző már 1828-dik évi Julius 5-dikén hozzám küldötte ime Levél mellett :

SZEDER FÁBIÁN PALÓCKUTATÓ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Szeder Fábiánt, a XVIII–XIX. század jeles alakját, korának sokoldalú és nagy műveltségű egyéniségét a katolikus egyház elsősorban becsületes és tehetséges szerzetesként tartja számon. A tudós pap tanár és reneszánsz szabású ember a bencés rend tagjaként igen sok területen jeleskedett. Kiválóan helytállt tanárként és igazgatóként, gazdasági ügyintézőként és kertészként, könyvtárosként és gyűjteménykezelőként egyaránt. Pallérozta a lelkeket, formálta maga körül a természetet, támogatta a reformkori törekvéseket, művelte anyanyelvünket, népszerűsítette a magyar irodalmat, kitűnő népismereti dolgozatokat írt stb. Uránia címmel szépirodalmi folyóiratot adott ki, nyelvészeti tevékenységével pedig kiérdemelte az akadémiai levelező tagságot.

Szeder alaposan ismerte a természetrajzot is; vezette a panonhalmi apátsági kert fásítását, illetve annak angolkertté alakítását. A bakonybéli apát, Guzmics Izidor vele vizsgáltatta meg az ottani kertet, s részben a park is az ő elgondolása alapján készült. 1830-tól 1841-ig a Főapátsági Gyűjtemények őre volt. Elkészítette a könyvtár és valamennyi gyűjtemény leltárát. A numizmatikai gyűjtemény első rendszerezőjeként például 55 fólió lapon írta le részletesen az érméket, szám szerint 1031 római pénzt. Szeder Fábián érdemei tehát felbecsülhetetlenek, s a Felvidéken joggal és okkal lehetünk büszkéek az Északi Géniuszra, hisz itt ringott bölcsője, errefelé voltak iskolái, itt tért vissza az anyaföldre.

SZÜLŐFÖLDI KAPCSOLATAI –
BIOGRÁFIAI ADATAINAK PONTOSÍTÁSA

Szedér Fábiánról szinte valamennyi lexikonunk megemlékezik, bár a róla közölt adatok itt-ott pontatlanok. Van, ahol azt írják, hogy 1784. június 24-én született Érsekújvárott; tanár, igazgató, szónok és házfőnök volt több helyütt is. (Révai Nagy Lexikona, Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái) A Magyar Életrajzi Lexikon (Budapest, 1982) már CSÁB-ot jelöli meg születési helyül, s néprajzi és egyházi íróként, nyelv-járáskutató szerzetesként mutatja őt be. Veszprém megye „irodalmi nagyságai” közt mint költőt és vígjátékíró szerepeltetik Szedert. (Harmath István–Katsányi Sándor: Veszprém megye irodalmi nagyjai. Veszprém, 1984. 299.) Néprajzi lexikonunk 1794-re teszi az íróként és tanárként emlegetett akadémiai tag születését, s a palócokról szóló három tanulmánya közül az 1819-est említi (4. kötet. Budapest, 1981. 570.).

A születési hellyel kapcsolatos félreértések valószínűleg Kemenes Illés tanulmányáig vezethetők vissza. A különben nagyszerű munka szerzője írja, hogy a születési hely Érsekújvár, s 1858-ban a Religio című lap tévesen jelölte meg Csáb falut Szedér születési helyül. (A tanulmány A Pannonhalmi Főapátság története című kiadványban jelent meg. Szerk.: Sörös Pongrác. Budapest, 1916. 446–467.)

Újabb kutatásaink eredményeként több dokumentummal is bizonyítani lehet, hogy a szülőhelyet illetően nem Kemenes Illésnek, hanem a Religionak volt igaza. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzik azt a kéziratot (a másolat megküldéséért köszönettel tartozom Hála József néprajzkutatónak), amelyben Szedér Fábián életének főbb eseményeit összegzik. Itt olvashatjuk többek közt az alábbiakat: „1784-dik esztendőben 24. Juniusban Csábon Nagy-Honth vármegyében születtem. Atyám, Imre, kitanult mészáros, most is életben van; Anyám, Brogyányi Erzsébet, Duna-Patai, Solt vármegyei születés, ki 1809-ben meghalt. Atyám attya Tejfalu-

ból, Csallóköz azon részéből, melyly Poson vármegyéhez tartozik, költözött ki.” (K 1237:51.)

A Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában is megtalálható Szeder Fábián töredékes önéletrajza. A Chronológiám című kéziratban (Jelzet: Bk/I/4d) írja földink, hogy 1789-ben Csábon kezdett iskolába járni „Csomordányi alatt”. 1790-ben ugyanitt tanult Raj József tanítónál. Pannonhalmán őrzik azt az anyakönyvi kivonatot is, melyet Szeder János csábi plébános állított ki 1798. augusztus 29-én. Ebben közli, hogy Szeder János (aki a Fábián nevet később szerzetesként vette fel), Imre és Brogyányi Erzsébet gyermeke 1784. június 23-án született Csábon. A plébános valószínűleg rokona lehetett a családnak, talán az apa, Imre, vagy a nagypapa testvére volt. Az 1755-től vezetett csábi anyakönyv felsorolja a falu plébánosait is. Innen tudjuk, hogy Szeder János 1774-től 1799-ig volt a falu papja. Talán az ő révén került ide Szeder Fábián apja mint mészáros.

A Besztercebányai Állami Levéltárban őrzött csábi anyakönyvben megtalálhatók az eredeti és leghitelesebb bizonyítékok, Szeder Fábián születési adatai is. A dokumentum 81. lapján, az ötödik szülöttként jegyezték őt be. Eszerint tehát teljes biztonsággal állítható, hogy Szeder Fábián 1784. június 23-án született, s június 24-e a keresztelés napja. A gyermek a keresztségben a János és a László nevet kapta. Szüleit nemesemberként jegyezték az anyakönyvben, a keresztszülők pedig Dacsó Károly és Simon Anna voltak.

A Szeder család 1801-ig minden valószínűség szerint Csábon élt, hisz itt anyakönyvezték még a később született gyermekeiket is. Hogy pontosan mikor költöztek el innen, nem tudjuk. Az viszont biztos, hogy Szeder itt tanulta meg az ízes palóc beszédet, s a család lakhelyét véve alapul, csábi gyerekként végezte stúdiumait az érsekújvári, a komáromi, az esztergomi és a pozsonyi gimnáziumokban.

Szeder a szülőföld szeretetét később költőként is megénekelte. A bölcsőhely iránti vonzalmának adott hangot például

A szülőföld című költemény alábbi soraiban:

*„Nem tudom, micsoda titkos erő
Lánczolja ugy Szülőföldünkhöz szívemet;
Annak a közepszert nem ismerő
Város, nekem falunk deríti kedvemet.”*

A már idézett Chronológiámban a neves tudós pontosan felsorolja azokat a helyeket, ahol iskolába járt. Innen tudjuk például, hogy gimnáziumi tanulmányai előtt 1791-ben és 1792-ben Naszvadon tartózkodott, ahol „otthon tanuló volt”. Itteni tartózkodásával kapcsolatban eddig nem sikerült pontos adatokhoz jutnunk. 1793-ban a „parvát” Újvárbán (Érsekújvár) végezte, ahol bizonyos Bogdánynál volt a szállása. S ugyaneme városban volt 1794-ben „pricipista” is. Ahogyan írja: *„Érsek-Újvárbán Principista Szomolányi Fülöp Prof. alatt, szálláson Babilovics János Senátornál.”* Tudjuk, hogy az ellenreformáció idejében nagyon sok olyan középszintű iskola alakult, amely rövid életű volt, s létezésükről ma már szinte semmit sem tudunk. A gimnáziumok hat osztályból álltak, az első osztályban a parvisták, a másodikban a principisták tanultak. Ilyen iskola lehetett az újvári is, amely később minden valószínűség szerint megszűnt.

Szeder Fábián iskoláztatására a szülők nagy gondot fordítottak, s talán ezzel magyarázható az is, hogy időnként más-más iskolába járatták. Így került 1795-ben a komáromi gimnázium grammatikai, azaz harmadik osztályába. Itt volt syntaxista, illetve negyedikes diák is. A Pannonhalmán őrzött önéletrajzban találunk néhány olyan sort, amely a komáromi iskolára, illetve annak tanáira vonatkozik. Feltétlen érdemes ezekre odafigyelnünk, mert frappáns, tömör jellemzések is egyben. S fény derül belőlük a diák Szeder Fábián érdeklődési körére, jellemére s mindarra, ahogyan ő tanárait látta. A komáromi tanárok közül Jöger Józsefet és Varga Mártont emlegeti. Az utóbbiról részletesen is ír: *„Komáromban Grammatista és Syntaxista Varga Márton alatt. Ez a tanítványi iránt igaz kemény tanító a legnagyobb buzgósággal járt el hivatalában. Magyarul*

annyit tanított, mint deákul. Sok magyar verset tanultatott meg velünk Gyöngyösiből és egyebekből, tanítványait a magyar nyelv becsülésére egész hévvel serkentette. Iskolai szabott óráit gyakorta egy-két órával megtoldotta. Maga egészen a tudományoknak él-vén, tanítványainak is mindent fejekbe akart önteni.”

Varga Márton (1797–1818) egyébként kora ismert természettudósa és tanáregyénisége volt. Tanított a győri akadémián is. 1806–1809-ben háromkötetes tankönyvet adott ki, amely a biológiai, kémiai, csillagászati, földrajzi ismeretek első magas szintű, magyar nyelvű összefoglalója.

A következő éveket Esztergomban töltötte Szeder Fábián. Ezzel kapcsolatban az alábbiakat írta kéziratában: „1797. Esztergomban jártam az V-dik Iskolát, melly akkor a Poésis volt, Révay alatt. Ez a fáradhatatlan nagy ember egész erejével azon volt, hogy tanítványaiból deák, magyar Poétákat, és Calligraphusokat tegyen, sőt néha rajzolni is tanított. Ennek sem volt elég a szabott órákat az Iskolában tölteni, tél által gyer-tya világánál is tanított. Hasonló tüzzel ügyelt a rendszabásra, a templomi énekekre, magavisletre. Haragra könnyen felpattant, és büntetésre hajlandó volt, hanem sokkal kisebb mértékben, mint Varga Márton. A szorgalmas tanulókat könyvekkel és pénzzel ajándékozta.” Majd így folytatja visszaemlékezését földink: „1798–1799. Szinte Esztergomban voltam, és pedig két esztendeig VI-dik Iskolában, akkor Rhetorikában Kulcsár István alatt. Különös érzést gerjesztett bennem ezen mérsékelt indulatú férfinak szerénysége, midőn Varga keménységét és Révay hevességét három esztendeig éreznem kellett. Ez a két esztendő, melyet Kulcsár alatt töltöttem, egészen kipihentetett. Tanítás módja annál fogva különös volt ránknézve, hogy diskurálva, és mintegy mesélve tanított, tőlünk azonban csak a dolgok velejét kívánta meg (...). Amint eszébe jött, hol magyarul, hol deákul adta leczkéit; hanem a feleleteket többnyire deákul kívánta. A magyar nyelv iránt való buzgóságot, melyet Varga és Révay gerjesztett bennünk, Kulcsár annak módjával nevelte, főképp Faludiból, Anyosból kellemesen declamált versekkel. Becsület

érzésre szoktatta tanítványait, mellynél fogva őket a tanulásban szorgalomra és magavisletben illendőségre hozta.”

Az Akadémián őrzött önéltérájában még elmondja, hogy Esztergomban Révai Miklós kedveltette meg vele a mértékes verselést, minthogy az előző három év alatt csupa rímes verset olvasott. Majd ezt fűzi hozzá visszaemlékezéséhez: *„Itt is szinte nagy divatja volt a magyar nyelvnek, melynek is én egész buzgósággal hódoltam.”*

Révai Miklósról egy későbbi írásában is megemlékezik. 1835-ben, a Tudományos Gyűjteményben harmadszor is megjelent palóc értekezések Bevezetésében így írt például: *„1797-ben ama nagy Révai volt Esztergomban 5-dik Iskolabeli tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a magyart is mód nélkül sürgette, és velünk Iskolán kívül magyarul beszéllett. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a Palócz szóéjtést, a miért is a tudós figyelemmel tartott, s le is írt sok szavat, és szóéjtést utánnam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek.”* (Tudományos Gyűjtemény, 1835. 4–5.)

Révai Miklós (1750–1807) nyelvész, író, Szeder egykori tanára maga is sokoldalú ember volt. Szerkesztette a pozsonyi Magyar Hírmondót, írt tankönyvet az építészetről; vitát folytatott prozódiai kérdések dolgában, úttörője volt az időmértékes verselésnek, megírta az első magyar stilisztikai könyvet stb.

Kultsár István (1760–1828), a komáromi születésű író, szerkesztő, színikazgató és tanár ugyancsak jó példával járt a fiatal Szeder előtt. A magyar irodalmi élet és a színpad lelkes szervezője volt. Háza nyitva állt az írók előtt. Szerkesztette a Hazai Tudósításokat, kiadta Mikes Kelemen Törökországi leveleit stb.

Az 1800. esztendő már Pozsonyban töltötte a tehetséges diák. Két évig járt ide, s így emlékezett minderre: *„A Pozsonyi Akadémiában tanultam az első esztendőbeli Philosophiát,*

Stipcsicstől, históriákat Balnaytól, és Mathesist Hadalytól. Reményltem, hogy itt is Vargákra, Révayakra, Kulcsárookra talállok, kik nem csak deákul, hanem magyarul is fognak leczke közt szállani; hanem ez nem lévén meg, annál inkább fájlalni kezdtem volt Tanítóimat, mennél inkább tapasztaltam, hogy új tanítóim talán magyarul sem tudtak. Könnyeztem, midőn Varga hős eleinket Szkittyából kihozta, és az uton szerencsésen csatáztatta, örömben, hogy én ama nagy embereknek unokájok vagyok – egész lélekkel a magyar előidőben éltem – gyűlöltem az ágyut, puskát, pajzsot, nyilat, párduczbürt tiszteltem – és ime Philosophiában, ahol én még nagyobb lelket sejtettem, mint a millyen Grammaticus professoromban volt, Balnay dicső eleinket egész monotoniával dictálva Hunniából és Laponiából hozza ki minden dicsőség nélkül. Ez engem egészen elszomorított, ugyan azért is a 100 évre terjedt históriát minden tűz nélkül tanultam.”

Hasonlóképp vélekedett pozsonyi tanáraitól egy másik önéletrajzban is: „1800-ban a Posoni Akadémiában Logicát és 1801-ben Physicát hallgattam. Derék tanítóimat, mivel nem voltak magyar literátorok, akkor becsülni nem tudtam; sőt Gubernátot sem, a magyar literatura Professorát, mert Varga, Révai és Kulcsár lelkét nem sejtém benne.”

Mit is kell tudnunk ezekről a tanárokról dióhéjban? Stipcsics Alajos (?–1815) gimnáziumi, majd egyetemi oktató volt. Pesten régészetet és érmészetet adott elő. Ugyanakkor latin irodalmi előadásokat is tartott. Balnay György (1765–1809) történetíró, akadémiai tanár volt. Írásaiban a polgári törekvéseknek adott hangot. Hadaly Károly (1743–1834) matematikus, egyetemi tanár a göttingeni tudós társaságnak is tagja lett. Amint látjuk, az utóbbiak sem lehettek kis tudású emberek. Ám – mint Szedertől megtudtuk – mégsem voltak képesek kellő lelkesedéssel oktatni, nem tudták magukat a diák szívébe belopni.

A pannonhalmi levéltárban fennmaradt Szeder Fábián néhány diákkori jegyzete. Fizikiai jegyzetsorai példás diák-

ra vallanak, aki füzetét, illetve füzetlapjait szép rajzokkal is illusztrálta.

1804-ben Szeder Fábián belépett a bencés rendbe. Teológiai tanulmányait Győrött és Pannonhalmán folytatta. 1808-ban szentelték pappá, s 1832-ig a rend gimnáziumaiban tanított. Tanári állomáshelyeinek gazdag irodalmi kötődései is vannak. Esztergomban például, ahol elsősorban retorikát, poézist, esztétikát és oklevéltant oktatott, megindította az Uránia című Nemzeti Almanachot, melyet 1828 és 1833 közt szerkesztett. A kor olyan íróival került kapcsolatba, mint Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly és Döbrentei Gábor. Szeder sokat tett a reformkori magyar nyelvű irodalom kibontakoztatása és felvirágoztatása érdekében. Szervezte az irodalmi és tudományos életet: írókkal, költőkkel, nyelvészekkel levelezett; könyvismeretéseket, irodalmi tanulmányokat, nyelvészeti cikkeket írt stb.

Győrben a poézis tanáráként és a gimnázium igazgatójaként működött. Ugyancsak igazgatója volt a nagyszombati, a soproni s egy időben az esztergomi gimnáziumnak is. 1831-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagja lett. Megismerkedett Czuczor Gergellyel, s biztatására nagyszombati tanárként összeállította a Válogatott *darabok, melyek néhány jeles honnyi Munkákból a magyar olvasást kedvelő Ifjúság számára szedettek ki* című kiadványt (Nagyszombat, 1821). Ebben többek közt már olyan jeles költők írásaiból is közöl szemelvényeket, mint Versegly Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Fáy András, Dayka Gábor stb. Szeder törekvését és szorgalmát igen nagyra értékeli mai monográfusa is, aki többek közt így ír: „*Gondoljunk csak bele, alig több, mint tíz évvel azután, hogy Horvát Istvánhoz fordult «irodalmi szomját» csillapítani, már azon munkálkodott, hogy a hozzá hasonló, érdeklődő ifjak ne szenvedjenek hiányt igényes és ízléses irodalmi alkotásokban.*” (W. Nagy Ágota: „...Az időt okosan használni...” Budapest, 2000. 32.)

Szeder összeállításában nemcsak irodalmi anyagot közöl, hanem a kor jó nevelőjéhez híven pedagógiai célzatosságú

munkákat is. Így olvashatunk például részleteket Péteri Takács Józsefnek *Erkölcsei oktatások...* című munkájából. A nemzeti nevelés szempontjából egyébként igen fontos kiadványa Szeder Fábiánnak a *Kisdéd köszöntő* című, az ifjúság számára írt zsebkönyv, melyet azoknak ajánl, *„Kik szüleiüket, édes honnyokat, anyai nyelveket, a tudományokat, szép mesterségeket, és szóval: a nemzet csinosodását különösen tisztelni, szeretni eleve tanulják”*. A Kisdéd köszöntőben bölcs dolgokat olvashatunk a gyermek és a szülő kapcsolatáról, s mindama hasznos törekvésekről, amiket a jó szülők erkölcsi kötelességként is megtesznek a gyermek s a nemzet jövőjének érdekében. Helyenként szinte visszahalljuk, vagy épp előre halljuk Kölcsey Parainesisének megszívlelendő sorait. Például akkor, amikor az anyanyelv szeretetének és kiművelésének fontosságáról ír a szerző: *„... hanem mind a mellett, hogy szép, hasznos, sőt szükséges is több idegen nyelvet beszélni sokaknak; még is a honnyiban kelletik magatokat főképp gyakorolnotok: mivel ezt, mint nagy Őseitekét, midenek felett tudni és becsülni tartoztok. (...) A ki anyai nyelvét nem tudja, vagy rosszul tanulta, az hazájában nincs otthon, és egyéb helyett is idegen, és ama madárhoz hasonló, melly mesterséges énekét hiányosan fütyüli, a természetest pedig elfelejtette.”*

Szeder Fábián szépirodalmi munkássága kapcsán Kemenes Illés megjegyezte, hogy az „igen sokoldalú”, s a nagy tudós *„lelkes művelője volt, különösen fiatal éveiben a szépirodalomnak és a magyar nyelvnek”* (1916. 448.). Szót ejtettünk már Szeder Fábián gazdag levelezéséről is. Sokan biztatták őt az írásra, s szép válaszokat kapott magától Kazinczytól is. Egyik levelében például így írt neki: *„dolgozataidat eddig is mindig gyönyörrel olvastam”*. A *Kiadott munkáim* című kézírásos jegyzékből (Pannonhalmi Bencés Rend Levéltára, K 1232:51.) tudjuk, hogy a kor megannyi folyóiratában publikált: a *Tudományos Gyűjteményben* jelentek még például a palócokról szóló értekezései és nyelvészeti cikkei; a *Szépliteratúrai Ajánlókban* ódái, elégiái, epigrammái, epitáfiumai, „velős mon-

dásai”, dalai, anekdotái és elbeszélései. De sűrűn jelen volt az általa szerkesztett *Urániában*, s időnként publikált a *Hasznos Multságokban*, a *Minervában* és az *Aurórában* is.

Ugyancsak Kemenes Illés írja Szeder szépirodalmi munkásságát elemezve, hogy az „*nem hagyott igen nyomokat a magyar irodalomtörténet lapjain*”. A bencés szerzetes ugyanis „*nem vérbeli költő; annak a kornak a gyermeke, amikor még az iskolában dívott a verskészítés, amikor feladatként kellett verseket írni. Itt tanulta meg a verselés technikáját, és mivel szíve mélységes szeretetével csüngött a magyar nyelven, magyarul írta verseit*”. Nagy hatással voltak rá a klasszikus ókori írók, de szerette a régi magyar irodalmat is. Kemenes felhívja a figyelmet Szeder költeményeinek „*emelkedett erkölcsi felfogására*” és „*a ferdeségek ostorozására*”. Szerinte „*meglepő verstechnikájának fejlettsége, tökéletessége és változatossága*”, hisz „*a classicus iskola hű tanítványa volt*”. S mindennél is kiemelkedőbb vonása költészetének a szép nyelv. (1916., 450.)

Amíg – Kemenes szerint – Szeder költői nyelve „*sima, könnyen folyó*” és „*gyökeresen magyar*”, addig prózai munkái már sokkal mesterkétebbek. Nevelő-bölcselő hatású meséit elsősorban „*Fáy módjára írta*”, vígjátékait pedig nem előadásra, hanem „*pusztán csak olvasásra*” szánta. Nincs bennük „*színszerűség*”, s talán „*egyetlen kiválóságuk, hogy jellemkomikumokra törekszik*”.

Kemens Illés így összegzi Szeder Fábián szépirodalmi munkálkodásával kapcsolatos észrevételeit: „*Az ébredő magyar szépirodalomnak lelkes, de szerény munkása volt Szeder Fábián. Arra nem volt hivatva, hogy irányt mutasson, nem volt elsőrangú csillag, de éppen lelkesedése és az a néhány valódi gyöngy, amely e nemű munkái, különösen költeményei közt van, megérdemli a méltánylást*”. (1916. 451.)

Irodalomtörténeti cikkei közül is megemlíthetnénk néhányat, például a Beniczkyről, a Balassiról és a Bessenyeiről írt dolgozatát. Ezenkívül több könyvismertetést írt, népszerűsítette a magyar irodalmat.

„Sokkal nagyobb jelentőségű Szeder Fábiánnak a magyar nyelv területén végzett munkálkodása” – állapítja meg Kemenes Illés. Ezen a területen földink teljesen otthonosan érezte magát, hisz ehhez már mestereitől is jó ösztönzést kapott dikákkorában. Munkásságát azonban csak részben tudta kamatoztatni, hisz több munkája kéziratban maradt, s néhány sosem tudott teljesen elkészülni. Alaposan dolgozott, valamennyi dolgozatát többször is nagy gonddal korrigálta, figyelmesen átszilázta.

Nyelvünk szókincsének fejlődését a tájszavak összegyűjtésétől várta. Éppen ezért hívta fel a figyelmet a *palócokra* is, kiknek nyelvét, mint már említettük, maga is jól ismerte és beszélte. (A témához még mi is visszatérünk.) A *nyelvjárás-kutatás terén* szintén úttörő munkát végzett a kiemelkedő tudós, több nyelvészeti vonatkozású írása pedig kéziratban maradt (Magyar grammatika, Magyar-latin-német szótár, Magyar szó-lajstrom).

Mielőtt Szeder fő érdeméről, a palócokról írt tanulmányáról részletesebben szólnánk, hadd mondjuk még el, hogy a Felvidéken az utóbbi évtizedekben újra felfedezték a nagy elődöt. Mindez elsősorban egyfajta kultuszban, egészséges lokálpatriotizmusban nyilvánul meg. Szülőfalujában e sorok írójának kezdeményezésére a római katolikus templom falán emléktáblát helyeztek el tiszteletére. Rendszeresen megrendezik a Szeder Fábián Emlénapokat, s a született nevét felvette a falu aranyávós minősítésű énekkara. Komáromfüssön, utolsó állomáshelyén (itt hunyt el 1859. december 13-án.) szépen rendben tartják a sírját, a templomon és az egykori lakóházán emléktáblát helyeztek el; Sztyahula László plébános kezdeményezésére pedig állandó emlékkiállítás nyílt a bencés rend hajdani füssi otthonában.

A tudós szelleme és munkásságának értékei arra ösztönözték e sorok íróját és a Lilium Aurum Kiadót, hogy a palócokról szóló értekezést és a rövid palóc szótárt könyv alakban is megjelentessék, 170 év eltelte után először.

AZ ELSŐ TÁJI-CSOPORT TANULMÁNY SZÜLETÉSE

Szeder Fábiánt, a megbecsült egyházi személyiséget, a sokoldalú és széles látókörű bencés tudóst, a tehetséges művészt és polihisztert a felsorolt érdemek mellett elsősorban a **palócokról írt** néprajzi dolgozata kapcsán tartják számon; ez a tanulmánya tette őt a magyar művelődéstörténetben ismertté. Munkája néprajztudományunk első nagyobb táji-csoport tanulmánya volt, s a „*szakirányú magyar néprajzi érdeklődés elindítója lett*”. (Magyar Néprajzi Lexikon, 1981. 570.) Szedert így joggal nevezhetjük a magyar etnográfia egyik úttörőjének, hisz elsőként írt népismereti tanulmányt földijeiről, a palócokról. S tette ezt az intézményesített néprajz előtt, különösebb szakmai-módszertani előzmények nélkül.

De mi is ösztönözte valójában e tehetséges férfiút arra, hogy tanulmányt készítsen az északi peremvidék magyarságáról? Azt már idéztük, hogy egykori tanára, Révai Miklós valami csodás kincset látott abban a nyelvjárásban, melyet maga Szeder Fábián is beszélt. Azt is tudjuk, hogy az ifjú Szeder mindenütt, így nyilván szülőföldjén is nyitott szemmel járt. Továbbá köztudott, hogy a tudós nagy nyelvi képzettséggel és műveltséggel rendelkezett, s a népnyelv tanulmányozása így nem okozhatott számára különösebb gondot. De talán mégis ama pályázati felhívás hatott rá a legnagyobb ösztönzéssel, amely 1817-ben jelent meg a Tudományos Gyűjtemény első kötetében. A pályázat kiírója, Horváth István könyvet tervezett, melynek *A Palótság Esméltetése különféle tekintetben* lett volna a címe. Arra várt Horváth István választ, hol laknak a palócok, melyek legfőbb jellemvonásaik, nevezetesebb szokásaik, ünnepeik, játékaik stb.

A' PALÓCZOK CÍMŰ ÉRTEKEZÉS – SZEDER FÁBIÁN ELSŐ NÉPRAJZI TANULMÁNYA

Horváth István felhívása részben eredménnyel járt: 1819-ben a Tudományos Gyűjtemény IV. kötetében megjelent Sze-

der Fábíán A' Palóczok című értekezése. Arról, hogy miképp fogadta Horváth a pályamunkát, álljon itt néhány sor az 1819-ben Szeder Fábíánhoz írt leveléből: „*Nem küldhettél nekem kedvesebb ajándékot a' Palótz Magyarország esmértetésénél. Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előttem nem esmértelen kérdést, tsekély, de még sem megvető jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esmértetésének. Képzelné sem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó nép ditsőségére mondani. Te ebben nekem fáklyát gyujtottál, 's igen szívesen veszem, hogy gyujtottál. Csak arra kérlek, hogy még bővebben esmértesd Földiedet. A' valóban Tudós Férfiak betsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom.*” (A levelet Szeder Fábíán tette közzé 1835-ben, a Tudományos Gyűjtemény II. kötetében. Innen az idézet.) Horváth biztatásának fogantatja lett, hisz Szeder elkészítette az újabb és bővített változatokat is, melyekről még mi is szólunk, ám most lássuk az első kísérletet.

Tanulmányának bevezetőjében Szeder már 1819-ben hangsúlyozta a népcsoportok kutatásának fontosságát: „*Nemzetünk' bővebb ismérte végett szükséges volna hazánknak minden tájabeli nevezetesebb népeit egyenként szemre venniünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyezniünk. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk.*” Íme, Szeder Fábíán talán mindenkinél jobban tudatosította a kutatómunka fontosságát, felismerte a népcsoportokkal való ismerkedés elkerülhetetlenségét. Egyféle önvallomást is olvashatunk a bevezetőben: kinyilatkoztatja ragaszkodását földijeéhez, akiket már régóta figyelt, s jó szívvel viseltetett irántuk: „*A' mi engem illet, csekély tehetségem szerint ezen célra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásaimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevelkedtem, és a' kik eránt, tőlük távúllétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom. Ismértetni, nem pedig kinevettetni akartam ezen becses jőszívű földünket...*” (1819. 26.)

Dolgozatának *A' Palócz Magyarorságról* című fejezetében főleg nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik, megjegyezve, hogy „*A' Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak neveztetnek. Szóejtéséből ismérni reájok közönségesen, a' melly miatt majd csak nem érthetetlenek...*”. (26–27.) Szóejtésüket nem volt könnyű lejegyeznie, amit saját maga is bevallott. Közben azt is megjegyezte, hogy „*nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés, egy helyett palóczosabb az, mint másutt*”. Éppen ezért elsősorban a hozzá legközelebbiek nyelvét vizsgálta csak. Mint írta: „*elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismérek, szóllanom, a' kiktől a' többiek legalább tapasztalásom szerint szóejtésekre nézve keveset különböznek*”. (27.)

Írásában kitér többek közt a diftongusokra, a palatalizációra és a rövidülésre. Megjegyezzük, hogy a „t” hang „ü” előtti lágyulására a mai idősebb adatközlők beszédében is felfedezhetünk egy-egy példát (tűz – tyűz, tükör – tyűkör). Felhívja a figyelmet a rövid „a” hang palócos ejtésére. Az illabiálisan ejtett hang mellett kardoskodik Szeder, mert – mint mondja – „*Némelly vidékeken ezt a' betűt olly összehúzott szájjal hangoztatják, hogy a' rövid o-tól meg se lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot: mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza*”. (28.)

Megszívlelendő az is, amit az „e” hang palócos kiejtése kapcsán ír: „*A' rövid e kétféle, valamint ebben a' szóban: sebes. Az első nyíltabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint betűhez, könyvhez; betűhöz, könyvhöz. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Íróink a' másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk*.” (28.)

Ugyacsak találunk példát a mai palóc nyelvjárásban is az „n” és a „t” hangok igékben előforduló lágyulására, például veti – vetyi, írni – írnyi. Szintén előfordul még az „é” hang rövidülése, akárcsak a hosszú „é” i-re való változása: tenyér – tenyer, szekér – szeker; lepény – lepiny, szegény – szeginy.

A palóc nyelvjárásban a -val, -vel határozóragok a mássalhangzók után nem hasonultak. Erre is figyelte Szeder, s ez a mai nyelvjárásban is tartja magát: bottal – botval, kenyérral – kenyérrel stb.

Különös sajátossága a nyelvjárásnak a kicsinyítőképzés. Mint Szeder írta: „*A' Palóczoknak a' többi között illyes diminutivumaik is vannak: bungyika, horgyika, kuágyika, kuártyika; bundácska, hordácska, kádacska, kártocska (kannácska)...*” (30.)

Több szórövidülést is közöl még Szeder dolgozatában, melyek közül egynéhánnyal szintén találkozhatunk manapság. Főleg az igékben bukkannak fel ezek: evett – ett, ivott – itt.

A „palóc” gyakorító igék sajátos alakváltozatára úgyszintén figyelte Szeder. Ezt olvassuk többek közt az első tanulmány 7. paragrafusában: „*Egynehány frequentivumjok is van, a' millyent máshol nem hallani p. o. hagyigualuányi, meniényi, üliényi; hagyigálni, menélni, ülélni. Az első kettős frequentativum hagyítani közönségesen mivelő ige; hagyigálni egyes frequentivum; hagyigálalni kettős frequentivum, és tulajdonképpen annyit tesz, mint a' hagyigálást többször gyakorlani.*” (30.) Ezt a jelenséget is őrzi még a nyelvjárás Palócföldön, akárcsak a -hoz, -hez ragok régi változatát, például a hozzájuk megyek, mesterékhez megyek helyett: náluk mek, mesternie mek. A nyelvhatáron települt Paláston az idősebbek ma is így mondják: Bözsinyi megyek (Bözsihez megyek).

A dolgozat *Palócz szóéjtés és beszédbéli Gyakorlás* fejezetében egy hosszú nyelvjárási szöveget közöl a szerző. Ez annál inkább is értékes része a munkának, mivel a szöveg közel kétszáz évvel ezelőtti nyelvállapotot tükröz, s ebből igen sokat őriznek a mai palócok is. A nyelvi sajátosságokhoz még visszatérünk, hisz a későbbi dolgozatában maga Szeder Fábián is újra felveti a témát. Most csak annyit mondunk el, hogy a bemutatott anyagban több szláv (szlovák) hangzású szó is előfordul, melyek évszázadokon át jól beépültek a palóc szókincsbe, használják azokat a mai adatközlők is, s természetesen értelmezni is tudják az adott szavakat. Ilyen például a *kollár* (bognár,

kerékgyártó), a *bablon* (gyapot, pamut), a *kosztros* (borzas, fésületlen), a *bojnyík* (betyár) vagy a *hiska* (szőlőház). De értik még a *csendít* (halottnak harangoz), a *lésza* (vesszőből font kerítés) és a *morvány* (fonott kalács) jelentését is.

Az első Szeder-tanulmány következő fejezetében – *A' Palócoknak egyéb szokásaikról* – arról olvasunk, hogy a palócok lakta erdősebb helyeken is fából készül minden épület: „*A' házakat szélesre faragott gerendákból rakják össze, egyiknek a' végét a' másikéval keresztbetévén és össze eresztvén, úgy hogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült ház falak bévül, és többnyire kívül is a' mint lehet, a' sárral való tapasztás által meg egyenesítetnek, és agyaggal, némellykor mésszel is kifestetnek.*” (41.) A háromosztatú ház belépője a *pitar*, ahonnan a *házba* (szobába) jutunk. Ebben egy asztalon, két lócán, egy fazékpolcon s a falakon függő tálakon kívül más eszköz nemigen volt. A szoba hatodrésztét a *négy szegletű, lapos tetejű kemence* tette ki. Az asszonyok, azaz a *féjérnép* éjjeli helye a *kamrika* volt.

A *viselet* kapcsán Szeder az alábbiakat örökítette meg: „*1780-dik Esztendő körül látni volt még olyan öregeket, a' kik üstökön kívül minden hajokat leborotváltatták. Mostan az idősebbek előhajokat homlokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek.*” (42.) A csuha, a kankó és a bocskor mindennapi öltözet volt, de hordtak ujjatlan ködmönt és *botkát* (topánkát) is, s a férfiak örömet viseltek hosszú fehér bőgatyát.

Az asszonyok finom gyolcs, csipkés és kivarrott konyot viseltek, a lányok pedig aranyos pártát. Érdeemes odafigyelnünk ama részére a dolgozatnak, melyben Szeder a nők templomjárásáról, illetve ottani viseletéről ír: „*Melly keszkenyő nincs szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behozásán a' lelki pásztrok igyekeznek. Ezen mezítelenségeket midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok pedig finom fátyollal kötven be fejeket, annak szegleteiből és végeiből melly takaró is kikerül.*” (43.)

Földijeit ügyes földművelőkként és marhatartókként mutatja be Szeder, akik mind „*mesterséges faragók*” is, a „*fejérnépnek pedig különös foglalatossága a vászony készítés*”.

A *játékok* közül bemutatja kutatónk a *mancozást*, melyet nagyböjtben Ipolyvarbón még nemrégiben is játszottak a palóc lányok. A mancs tulajdonképpen fagyökérből készült labdaszerű „*golóbis*” volt, melyet egy ütőfával a levegőben kellett eltalálni. Említést tesz még Szeder a *karikázásról* és a *pilinckézésről* is.

Ugyanebben a fejezetben rövid jellemzést is ad Szeder a hozzá legközelebbi népcsoportról. Így ír róluk például: „*A' Palócok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alább valók. Különös characterek a' vidám barátság, ember becsülés, és az adakozás. A' hegyes sovány környékbeliek is elegendő jó kedvük minden szegénységek mellett, és kevéssel meg elégedvén, a' hol szerét tehetik, békességesen múlatnak a bor, vagy pálinka mellett. Legyen ismérős, vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kéngetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczéjük előtt senki se megy el a' kit egy italra be ne intenének, de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés korsóját.*” (45.)

A látogatót házuknál mindig megkínálják az atyafiak, tisztességes dolognak tartják a falubelieikkel is mindig beszélni. Egymást köszöntik, s megkérdezi egyik a másiktól: „*Hová mégyen, mit dolgozik?*” Ezek a jó szokások a mai napig tartják magukat a tudós szülőfalujában is.

Ugyancsak jó tulajdonsága volt Szeder idejében az itteni palócoknak, hogy a házasságot tiszteletben tartották, a szegényeket támogatták, a betegekről gondoskodtak stb. „*A házasság és az egyéb két nem béli társalkodásban akkora a szemérmesség, hogy a megesett személynek, vagy a házasok törvényes pörének sok helyett híré se hallani. Házonként járó koldús, főképp helybéli nem igen találkozik; a' megszegényedettek a vagyonosoknál dolgoznak ételért, a betegeseket az irgalmas palóc asszonyok önnön rövidségekkel is gyámolják. Ez a régi szokás;*

ezt látja a fija az attyától, leánya az annytól, és így a' jó megörökösödik.” (46.)

A' PALÓCZOKRÓL EREDETEKRE, ÉS PANNÓNIÁBA
VALÓ JÖVETELEKRE NÉZVE – SZEDER FÁBIÁN
TANULMÁNYÁNAK MÁSODIK VÁLTOZATÁRÓL

1821-ben, a Tudományos Gyűjtemény XI. kötetében Szeder Fábíán ismét értekezett a palócokról. Újabb tanulmányát az eredetkérdésnek szentelte. Ezt írta többek közt bevezetőjében: *„Midőn a' Tudom. Gyűjteménynek 1819-dik Eszt-beli IV-dik Kötetében a' Palóczok' nyelvekről és némelly szokásaikról irtam volt, kedvem lett volna azoknak eredetekre és Pannóniába való jöveltekre is ketrejeszkedni; de sehol se találhattam a' történet írók' munkáiban nyomot, hogy csak valamiképp is eligazúlhattam volna: a' puszta vélekedésekkel pedig vesződni rösteltem.” (63.)*

Kutatónk tehát nehéz helyzetben volt, hisz sem a történet-tudomány, sem pedig a néprajztudomány (amely egyébként akkor még nem is létezett) nem produkált előtte hasznosítható és kritikai elemzés alá vetett anyagot a témát illetően. S valljuk be, a palóckutatás mind a mai napig ellentmondásos, vagy eléggé nem tisztázott eredményeket tett csak le asztalunkra. Ebben az összefüggésben kell tehát láttatnunk Szeder szerény búvárkodásainak következtetéseit is.

A tanulmány szerzője már írása elején leszögezi, hogy: *„a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába”,* s hogy azokkal *„egy eredetűek”*. Munkájában Szeder vázolja azt a nagy népmozgást, amely a honfoglalást megelőzte, s melynek során különféle törzsek, nációk keveredtek, tűntek el, olvadtak egymásba. Ebben a nagy kavalkádban és népvándorlásban ott voltak valahol földijei is, azaz a palócok, *„kik minekutánna a' Magyaroktól meghódítottak és az Elő-örök közé tétettek, (előregedvén) megunták utóllýára a' katonaságot. Következett Fő-vezérjőktől (Mátra hegye' táján) letelepítettek. Ezeket mind*

eddig *Palóczoknak* nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittya nyelvnek módgyából". (51.)

Szeder azt is leszögezte, hogy „legalább nyelveket tekintvén a' *Palóczoknak*, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak”, s „kivéven szó ejtésüket, a' közönséges magyar nyelven beszélének”. (52.) Megállapítja kutatónk továbbá, hogy a „*Palóczok semmi nemzet közé sincsenek elkeverve; sőt kivéven N. Honthot, melyben csak az Ipoly' és Garam' táján találtnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád vármegyéknek legnagyobb részét a' Palóczok lakják*”. (53.) Ezután a palócok számát is közli Szeder. Adata szerint a XIX. század elején Hevesben 173 789, Borsodban 111 903, Gömörben 96 874, Nógrádban 86 036, N. Hontban pedig 21 634 palóc élt. Számukat tehát összesen félmillióra becsülte.

Arról tehát, hogy kik a palócok, Szeder Fábián készített elsőként tudományos igényű összefoglalót. S mint láthattuk, ő már a palóc népcsoporthoz sorolta szülőföldje, a történelmi Hont megye magyarságát is. A palócság vélt területének földrajzi határa azonban az elmúlt két évszázad során sokat változott. A XIX. század elején még többen úgy gondolták, hogy a palócok csak Borsod és Heves megye határain élnek. A kört aztán bővítették, s már Szeder Fábián is e területhez sorolta Gömör, Nógrád és Hont határvidékeit. *Jerney János* 1854-ben 48 (A' palócz nemzet és a palócz krónika lengyel és orosz évkönyvek' nyomán. Magyar Történelmi Tár I. 3–68.), *Pintér Sándor* alig két évtizeddel később már 150 falut jelölt palócnak. (A palócokról. Bp. 1880; A népmesékről. Losonc, 1891) A XX. század elején *Malonyai Dezső* módosította a képet: szerinte a palócság határát északon a szlovák nyelvterület, keleten a Hernád folyó, délen az Alföld pereme, nyugaton pedig a Vág alkotja. Körülhatárolása nagyjából napjainkig érvényes. (Hont, Nógrád, Heves, Gömör és Borsod magyar népe. A palócok népművészete. Budapest, 1922)

A palóc kistájak közt egyaránt megmutatkoznak azonosságok és elkülönülések is. Általában ismert az a megállapítás, hogy

a palócok ott élnek, ahol a *markoláb* fogalom ismert. Ez a megállapítás sem általánosítható azonban, hisz ez a jelenség például a Középső-Ipoly menti hiedelemvilágból hiányzik. Viszont az a nyugati kistáj, ahol a markoláb még ismert, épp a Börzsöny lábánál ér véget, s kezdődik egy másik, a Börzsöny–Ipoly vidéki kistáj, ahol viszont egy másfajta égitestet evő lényt ismernek, a *pajodot*. A képet, illetve az elterjedtségi köröket az újabb kutatások még tovább módosíthatják, ami azt is magyarázza, hogy a Szeder Fábián megkezdte kutatások még ma sem érhetnek véget, hisz korántsem tökéletes a palócokról alkotott ismeretünk.

A szóban forgó területtel, illetve annak lakosságával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy az itt élők általában nem rendelkeznek palóc öntudattal annak ellenére sem, hogy hagyományaikhoz sokáig ragaszkodtak, s az egyik legarchaikusabb vidékről van szó. Szeder Fábián munkáiban egyébként nem sokat olvashatunk a folklórról. Hiedelmeink iránt csak *Ipolyi Arnold* ütőró munkája, a Magyar Mythologia megjelenése után (Pest, 1854) nőtt meg az érdeklődés. A palóckutatás részletes áttekintése egyébként nem tárgya e munkának. Az összefoglalást pedig megtették a *Bakó Ferenc* szerkesztésében megjelent négykötetes Palócok című monográfia szerzői (Eger, 1989)

ÉRTEKEZÉSEK A' PALÓCZOKRÓL – SZEDER FÁBIÁN HARMADIK DOLGOZATA

1835-ben újra megjelent a Tudományos Gyűjtemény II. kötetében Szeder Fábián népismereti dolgozata. A munka tulajdonképpen az első két tanulmány ötvözete, de tartalmaz új részeket is. Bevezetésében most így fogalmaz a szerző: „*nem tartom fölöslegesnek ezen hazáinkfaiáról, kik között születtem és beszélni tanultam, és a'kikről a' Tudományos Gyűjteményben kétszer értekeztem, még egyszer szót tenni, hogy néminémű könnyebbséget szerezzek azoknak, kik dicső nemzetünk eredetét felvilágosítják*”. (3.) A szerző kissé mentegetőzik bevezetőjében

amiatt, hogy „kalauz nélkül” kellett ilyen munkához fognia. Ám, mint a továbbiakban elmondja, a már idézett Révai mes-
tere óta „gyakor elmélkedése tárgyává lett a Palócz magyarság”. Majd ezt olvassuk: „és ha nem is fedezhettem sokat fel benne,
a' mire azonban több idő és munkás kívántatik; legalább azt
hiszem, hogy a' Palócz nyelvnek előadásában való hív és ügyes
voltomon nem fog senki kételkedni”. (5.) Valóban, a dolgozat
új változatának legértékesebb része a nyelvészeti fejtegetés és
gyakorlati példaadás. Ám mielőtt ezzel alaposabban foglal-
koznánk, nézzük, miről esik még szó ebben a változatban.

Az Első szakasz címe: *A' Palóczok Eredetéről és Pannóniába
való Jöveteléről*. Itt ugyancsak hangsúlyozza, hogy a palócok
a magyarokkal együtt jöttek az országba, mert ha „később
jöttek volna Pannóniába, mint a' többi Magyarok, arról, mint
valami nevezetes dologról, nem hallgattak volna a' hazai vagy
külföldi Irók.” (8.) A szerző lényegében azt ismétli itt meg,
amit már a második tanulmányában is elmondott, hogy „az
Íróknak ezen a' Palóczok felől való hallgatásokból az következik,
hogy ők vagy ez egyéb Magyarok előtt már Pannóniában voltak,
vagy pedig velek költöztek oda. De az első tételt semmiképp
sem lehet bebizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizo-
nyosnak lennie”. (9.)

A dolgozat második szakasza is egyezik lényegében az első
Szeder-értekezés megállapításaival. *A' Palócz Magyarságról
(Dialectusról)* című fejezet valójában ama nyelvi jelenségeket
foglalja össze, amelyeket a szerző egyszer már rendszerezett,
s amire már mi is felhívtuk a figyelmet. A tanulmány hetedik
paragrafusában például az „l” hang elhagyásával foglalkozik,
amelyre olyan példákat hoz fel, mint az *auma* (alma), *bauta*
(balta), *föument* (fölmént), *eüvette* (elvette).

További példákat említ a kicsinyítőképzéssel kapcsolatban
is, többek közt az alábbi változatokat: *kőke* (kövecske), *szegke*
(szegecske), *nyúka* (nyulacska). Ezek a jelenségek a mai napig
felfedezhetők a palócföldi nyelvjárásban. Használják például
a *föment*, *evette* kifejezéseket, de előfordul a *kőke*, *szegke*,

nyuka alakváltozat is. Az utóbbi szó Csábon ragadványnévi formában is felbukkan még.

Talán érdemes idézni a tizenhatodik paragrafus ama pontját is, melyben Szeder ismét értekezik a **sajátos palóc múlt időről**. Így elmélkedik például: „*Itten méltónak tartom a' Palóczos Multidőre kevés figyelmet vetni, mint hogy valami ollyast sejtek benne, ami a' pontosabb igeragozáshoz tartozik.*

Az Igeragasztásban a Jelenidémód' Jelenidejének egyes harmadik személyéhez toldatik az időt jelentő ragaszték, úgymint: szeret-tem, szeret-tél, szeret-ett 's a' t. Tehát a Multidő úgy jelentetik ki, ha a szeret-hez tem, tél, ett; tünk, tetek, tek ragasztékok toldatnak; hanem a vetek, ütök, sütök és egyéb Igéknél, midőn a' Multidőt jelentem ki, szótag szaporitást követek el, midőn a' vetek-nek harmadik személyéhez (vet) a' tem, tél, tünk, tetek, ték helyett ettem, ettél, ettiünk, ettetek, ettek ragasztékot toldunk (...)

A' Multidőnek ezen rövidebb formálása a' közönséges Szabást egy kivételtől megmenti, és az érthetőségnek sem árt. A' vettem, (emi) igét a' vettem (project) igétől a' Magyar fül megkülönbözteti.

Ezen rövidítést a' jártasabb Palóczok csak magok között tartják meg. Más tájbeliekkel ők is máskép akarván szöllani az ettem, ittam helyett az evettem-et ivottam-ot is elmondják.” (20.)

Valóban elgondolkodtató hát Szeder okfejtése, talán a nyelv-tudomány mai szemszögéből nézve is bizonyos értelemben. Arra meg különösen érdemes odafigyelni, amit a palóc ember kétféle beszédkultúrájával kapcsolatban mond. Való igaz a megállapítás napjainkra vonatkoztatva is, hisz nem egy földünk másképp beszél otthoni környezetében, mint például a szülőfalun, szülőföldön kívüli közegben. Ennek lélektani okai is lehetnek, s mindenképp jobban működik az otthoni közegben a nyelvjárási berögződés szívóssága.

Értekes adaléka az 1835-ös tanulmánynak az a szótári rész, melyet a szerző *Néhány Palócz és egyéb Magyar Szó* címmel csatolt munkájához. Ebben kétszáztizennyolc nyelvjárási szó értelmezését adja meg betűrendes formában. 1995-ben utó-

gyűjtést végeztem a szülőfaluban, Csáb községben, s kiderült, hogy a Szeder által közzétett tájszavak egy részét még jól ismerik itt. A szótári részt akkor Cellenk István (1921) és Cellenk Istvánné Zatyko Margit (1927) adatközlőimmel tekintettük át. Természetesen gyűjtöttem sok más adatközlőnél is recens anyagot a faluban, s legtöbb esetben a nyelvjárási sajátosságokat is figyeltem. (Néprajzi búvárkodásom eredményeit a Györgymártonfalvától Csáb községig című kötetemben tettem közzé. Komárom, 1998) A Szeder Fábián közölte szavak közül még ismerték az alábbiak jelentését: *agyig, ár-mányos, bablon, babrálni, bacsa, bandzsa, bickölni, bojnyik, bomlani, Bora, bornyú, boróka, borzag, budár, bungyika, cibe, csatrangolni, csembő, csendítő, csige, csikarni, csücsörke, csuvik, döme, druzsba, eggyik, előkötő, emmink, Estyi, ett, evet, evetke, féling, fentő, fogantyú, fojtóka, gambács, gedó, gező, góré, göbre, gúgyela, gyük, ház, héhely, hijába, hiska, hollyan, itt, kapacs, kárt, kerep, kobozni, kollár, kosztros, kuvik, kürtő, kürtösöprő, lagzi, lé, lész, lévő, lóca, lugzó, mácsík, Mara, Matyis, mazna, megest, menéltni, mesterkélni, morvány, motring, natragulya, nyöltni, nyuzga, paskorta, pást, pizske, pitar, pite, pityer, poloska, possadt, puhanni, puruttya, putri, rejtya, rocska, sarlang, sávoly, sentés, siska, sotó, szádalló, szeppenni, szípat, szíporoka, szuszék, talpalni, tereferere, terelni, tokmány, totya, tuskó, tyizma, vadóka, vályog, varecska, vendégség, vernyogni, Vido, visnye, zává, zsincica.*

2005-ben újabb gyűjtést végeztem Csáb községben Balga Ferenc Ádám (1926) adatközlőmnél, s ez jól kiegészítette, tovább gazdagította az előző anyagot. Megállapíthatjuk, hogy bizonyos tekintetben az egy évtizeddel később végzett kutatás során is felbukkantak újabb meglepetések és eredmények. Ez meggyőzően bizonyítja, hogy a nyelvjárási szavak kopása nem egyforma intenzitású s nem mindig az idő függvénye még egy adott közösségen belül sem. Az eredmény sok mindentől függ: az adatközlő személyiségétől, hangulatától, emlékezőtehetségétől, műveltségétől, társadalmi állásától stb. Tehát mindenképp érdemes több adatközlőnél több alkalommal

gyűjteni egy-egy településen belül is. A *barborás* (bögő hegedűs) szó jelentését például 1995-ben nem sikerült értelmezni, 2005-ben viszont választ kaptam rá. Igaz, nem a Szeder Fábián értelmezésének megfelelően, hanem azt, hogy „*a barborás szokott dudányi*”. Nos, erről a szóról a Czuczor–Fogarasi-féle szótárban is azt olvashatjuk, hogy „*A palóczok így nevezik a hegedűnemű hangszerek legnagyobbikát, másképp: bögő, brúgó, gordon*”. (A magyar nyelv szótára. Pest, 1862. 426.)

Nem értelmezték 1995-ben a *birge* szót sem, ami Szeder szerint *sönnyedéket* jelent, Czuczor–Fogarasi szótárában pedig ezt olvassuk róla: „*Vörnyeges kiütésű foltokban mutatkozó rüh, milyen különösen az emberi test bőrét szokta meglepni, másképp sennyedék. Élnek e szóval a mátyusföldiek és néhutt a palóczok*.” (661.) Mai adatközlőink állatbetegség megnevezésére használják e szót; 2005-ben Csábon is ezt jegyeztem le: „*a birgést beteg juhra mondták*”.

A *buda* szó Szeder értelmezésében „*karó a mezei játékban*”, amelyet Czuczor–Fogarasi szerint „*úgy igyekeznek eldobni, hogy a hegyével a földbe akadjon*” (892.). Csábon ez is „csak” 2005-ben hagzott ismerősen, s azt mondták vele kapcsolatban, hogy „*valami régi gyerekjáték*”. Ugyancsak újabban ismerték fel a *garális* szót, amely „*nyakba való*” dísz volt. A *juhszélről* azt írja Szeder, hogy az „*csípős szél*”. A mai értelmező szótár szerint a juhszél a város vagy a falu széle, „*ahol már a határ kezdődik*” (A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Budapest, 1960. 689.) Az Új Magyar Értelmező Szótárban pedig azt olvassuk, hogy a szó a „*jugszél*”-ből, „*gyukszél*”-ből származik, ami erős, hideg szelet jelent. (Budapest, 1988. 1168.) Ezt a szót is csak újabb gyűjtésem során sikerült értelmezni Csábon, mely szerint ez „*hideg szelet*” jelent.

A *kapacs* Szeder szótárában „*teknyő vájó vas eszköz*”; mai értelmezésben pedig „*a disznók aló a trágyát húzták ki vele*”. Ugyancsak nemrégiben kaptam magyarázatot a *kalmáros* szóra, amely Szeder szótárában „*kómáros szilva, fonnyadt, érés előtt kehulló szilva*”, vagy ahogy ma mondták: „*elfajzott*”.

szilva”. A *visnye* Szeder szótárában meggy, a régebbi csábi gyűjtésben „*ollyan, mint a cseresznye*”, a mai adatközlés szerint pedig „*vadcseresznye*”. A *zsincica* Szedernél *túrós savó*, 1995-ben Csábon a tehén első teje borjazás után (ez valószínűleg tévedés), újabb értelmezés szerint pedig „*a juhok tejéből kipréselt utótej* (A néprajzi lexikon szerint ez, vagyis a zsendice a juhtej származéka, savó felforralva. 1982. 632.).

Hogy a tájszavak a fiatalabb korosztály szókincsében is elevenül élhetnek, azt bizonyítja az a néhány szó is, amit az e korosztályhoz tartozó Balga László Ruzskonál jegyztem le. Nem szerepel például Szedernél sem a *pécka* szó, amely szlovák eredetüként került a palóc nyelvjárásba, s tűzhelyet jelent. Ugyancsak hiányzik onnan a *mumáj*, melynek jelentése tyapa, ügyetlen. A csóványt Csábon *csóhány*nak mondták. A *posztáva esik* jelentése: egész nap esik.

Érdemes a Szeder-féle szótárban a becenevekre is odafigyelnünk. Az Albert szóból keletkezett például a *Bera*, amely Csábon ma már ismeretlen. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a falu keresztnévanyagából is hiányzik ez a név. A távolabbi Kelenyén viszont ragadványnévként a mai napig él a becenév. Ugyanez mondható el a *Boldissal* kapcsolatban is, amely a Boldizsár becenévi alakja, s néhány Ipoly menti településen a Boldis vezetéknévként maradt fenn. A Pista becenévi változatát, az *Estyit* általában mindenütt ismerik, s fennmaradt a szó ragadványnévként is. A György – *Gyuris*-féle változat nem ismert, de családnévként az utóbbi is fennmaradt. Ugyanez érvényes a Mátyás – *Matyis* változatra is. Ugyancsak családnév formájában van meg Csábon a Vid, Vitus becenévi változata, a *Vido*.

Szeder palóc szótárából sok szót ma már a felkeresett adatközlők nem tudtak értelmezni. Ilyen a *bábabukra* (szivárvány), az *apasúr* (a háló elejére kötött vastag fa), a *borsoska* (mézes kalács), a *csinvat* (különös szövésű vászon), a *celőke* (husáng, dorong), a *demikát* (érett sajtból készített leves), a *peszmeg* (keletlen tészta) stb.

Részletesebben foglalkozott Szeder Fábián nyelvészeti tevékenységével W. Nagy Ágota is. Megemlíti, hogy a Kazinczy köréhez tartozó tudós a nyelvjárási mozgalomba is bekapcsolódott, s mintegy ötvenezer szót gyűjtött össze és magyarázott meg akadémiai felkérésre. Viszont – amint arra Csábon is felhívták W. Nagy Ágota figyelmét – a *polozna* szót Szeder rosszul magyarázta tanulmányában. Azt írja ott, hogy a szó jelentése: „romlott tojás, vagy a' tyúk fészekbe tett tojás, hogy a' tyúk melléje tojjék”. (32.) W. Nagy Ágota csábi gyűjtése szerint ez a *polozsa*, a polozna pedig egy hosszú rúd. (Magyar Rádió Online. www.radio.hu/read/62623)

Utánajárva magam is a fentieknek: 2005-ben Balga Ferenc adatközlőmnél sikerült a szóban forgó szavak jelentését értelmeztetni. A *polozna* tehát valójában „eggy hosszú karó, amivel a diót szokták verni”. Tehát: dióverő, s „ugy is monták, hogy pózna”. A *polozsa* pedig „a tyúkoknak hagyott tojás”.

Az 1835-ös tanulmány Harmadik szakasza *A' Palóczoknak egyéb szokásaikról* címet kapta. Itt ismét bemutatja Szeder a felvidéki típusú faházat, annak berendezését, tüzelési módját. Ír a világításról is, többek közt az alábbiakat: „Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másféle szállkás fát vékonyra felhasigatják (hasít-ból hasítgatni, hasigatni jön, nem hasogatni) és azt, a' midőn jól kiszáradt, erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép' munkásságának és takarékoságának...” (37.)

A Negyedik szakasz alcíme *A' Palóczok száma*. Itt tulajdonképpen megismétli mindazt, amit már az előző dolgozatában összefoglalt.

Szeder Fábián Értekezései mindenképp úttörő vállalkozásnak számítanak. Olyan forrásmunkák is egyben, melyekből a mai kutatók is sokat meríthetnek, nyelvészek, etnográfusok egyaránt. Ezért is tartottuk fontosnak az eddig könyv alakban meg nem jelent munka hasonmás kiadását.

Csáky Károly

Szedő Fábrián
A' PALÓCZOKRÓL

Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc
Nyomdai előkészítés: Lilium Aurum, Csető Péter
Borítóterv: Csető Péter
Nyomta: VALEUR Kft, Dunaszerdahely
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely – Dunajská Streda, 2005
ISBN 80-8062-260-4

Szedes Fábrián, a Szent Benedek-rend szerzetese, tudós tanár, néprajzi író és nyelvjáráskutató 1784-ben született a Hont megyei Csáb községben. Emléke – annak ellenére, hogy munkálkodásával a haza javát szolgálta – az idők folyamán csaknem elfelejtődött. Szedes Fábriánt, azonkívül, hogy megbecsült egyházi személyiség volt, a magyar etnográfia úttörőjeként is számon tartjuk, hisz elsőként írt népismereti tanulmányt földijeiről, a palócokról. Dolgozata, mely 1819-ben jelent meg A' Palócokról címmel, néprajztudományunk első nagyobb táji-csoport tanulmánya volt. Munkáját 1821-ben A' Palócokról eredetükre, és Pannóniába való jövetelükre nézve címmel újra közreadta, 1835-ben pedig Értekezések a Palócokról címmel jelent meg ismét, bővített formában. Ennek a jeles munkának a hasonmás kiadását tartja kezében a tisztelt Olvasó, mintegy kétszáz év múltán újra megjelentetve. A kiadványhoz Csáky Károly írt átfogó, eligazító tanulmányt.

ISBN 963-8062-260-4

